

Fejős Zoltán

Újramondott történet

**Vahot Imre és Fajth János
1847-es országjárásának nyomában**

Fejős Zoltán

Újramondott történet

Vahot Imre és Fajth János
1847-es országjárásának nyomában

(m a f o t)
magyar fotótörténeti társaság

Budapest, 2025

Mafot-könyvek, 2
Elektronikus kiadvány

© Fejős Zoltán 2025

LEKTORÁLTA
Török Zsuzsa

GRAFIKAI TERV, TÖRDELÉS
Gyapjas Anikó

OLVASÓSZERKESZTŐ
Sebes Katalin

MAGYAR FOTÓTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
Mafot

FELELŐS KIADÓ
Bán András

ISBN 978-615-02-3994-1

TARTALOM

Bevezetés	<u>5</u>
Fotótörténeti hivatkozások	<u>8</u>
Viselettörténet, betyárromantika és Vahot Imre honismereti lapja	<u>17</u>
Vissza a forrásokhoz!	<u>22</u>
Az 1847-es dunántúli országjárás és a fényképezés	<u>35</u>
Fajth János optikus és dagerrotipista	<u>49</u>
Kitekintés – mi lett volna, ha...	<u>61</u>
Végjegyzet	<u>69</u>

Fejős Imre emlékének

Bevezetés

A fotográfia története elszakíthatatlan a médium használatának történetétől. Ennek egyik részterülete a képek sokszorosítása, valamint a sajtóban vagy a képes kiadványokban való megjelentetése. Nem szükséges különösebb teoretikus fejtegetés annak belátásához, hogy a tágabb társadalmi, technikai, mediális kontextus alapvetően befolyásolja a fotó létének időbeli változatait, különböző tárgyi mivoltát, alakzatait, minőségét. Ugyanakkor ebből is származik az az elméleti belátás, hogy a fotográfia komplex képződmény. A fénykép nem szűkíthető a technika, vagy a mit és hogyan ábrázol – művészet, vagy sem – kérdéseire, hanem komplex identitással rendelkezik.¹ A hazai fotótörténetben az ilyen tárgy-, illetve használatközpontú megközelítés kevésbé követ elméleti megfontolásokat, így mondanivalója is inkább a többé-kevésbé semleges eseteleírások vagy a modernista technikátörténet perspektívájában teljesedik ki. Az egyik kapcsolódási terület a sajtótörténet, amely ugyanakkor a hazai gyakorlatban mindmáig minimális figyelmet fordított a fotótörténeti kérdésekre. A jelen tanulmány a kettő metszéspontját vizsgálja egy konkrét eset elemzésével, amely eset egyben az etnográfia konstrukciós folyamatának is markáns eleme.

Többször idézett, szinte közhismert információ, hogy Vahot Imre (1820–1879) a *Magyarföld és népei eredeti képekben* című országismertető folyóirata számára egy dagerrotipistával felvételeket készíttetett az 1840-es évek derekán. Bizonyítékul a lap egyetlen litográfiája szolgál, amelyre fotótörténészek és néprajzkutatók előszeretettel hivatkoznak a kezdetek – az első fényképalapú illusztráció – említésekor. (1. kép) Mielőtt alaposabban megvizsgálánk, mi ennek a közhelyes adatnak a jelentősége, érdemes először főbb vonásaiban összegezni a képre és a Vahot Imrére vonatkozó idézetek,

hivatkozások időbeli sorrendjét. Az aprólékos filológia nem önmagáért való. A sorba vett adatokból jól kirajzolódik, hogy ez a sok-sok évtizedes szerencsés „találat” szinte azonnal félreértések, tévedések táptalajává vált, amit első lépésben ideje korrigálni.

SOBRICALÁD VASMEGYÉBEN.

1. Sobricsalád Somogyban. Litográfia, Néprajzi Múzeum, Nyomatgyűjtemény, Ny 25.

Fotótörténeti hivatkozások

A fotótörténetben elsőként Kankovszky Ervin idézte fel Vahot Imre vállalkozását. Ő volt az első, aki az egykori fotográfiákon, a személyes emlékeken, tapasztalatokon túl kézbe vette a 19. századi kiadványokat, a sajtóanyagot – elsősorban a társasági lapokat –, hogy a magyarországi fényképezés történetét a fotóamatőrökkel és a nagyközönséggel megismertesse. A különböző fényképészeti lapokban közreadott írásai, életrajzi vázlatai és kronológiai listái értékes adatokat elevenítettek föl, amelyek az 1940-ben összeállított, gépiratban maradt *A magyar fényképezés enciklopédiája* című munkájának egyes fejezeteit alkotják, illetve annak alapján születtek.² Egy háromrészes, neves magyar fényképészekről közölt cikksorozatában a következő megjegyzést olvashatjuk: „[K]evesen tudják, hogy kitől, és mikor jelent meg a legelső magyar – fényképpel kísért – hírlapi közlemény. Vahot Imre, a »Magyar Föld és Népe« 1847. jan. 13-i számában ír »Sobri Jóska és családja« címen, amelyhez fényképet is mellékel.” Rögtön pontosítani is kell az adatot: a közlemény 1848-as jelzettel jelent meg, mégpedig *Sobricsalád Vasmegyében* címmel. A vállalkozás jelentőségét Kankovszky azzal érzékeltette, hogy a korban egy Zala megyei utazás előkészületei heteket vettek igénybe, és olyan nagy esemény volt, mint például egy távol-keleti utazás megszervezése. „Vahot Imre – folytatta – nagy áldozatot hozott azért, hogy fényképezni tudó »indzsellér«, vagyis mérnök utazhassék vele, aki azután Sobri Jóska családjáról daguerrotypiát készített. Ez volt az első fénykép, amely – bár utánarajzolt formában – magyar lapban megjelent.”³ Kankovszky pontatlanul idézte forrását, és úgy állította be a dolgot, mintha Vahot egy fényképezni

tudó mérnökkel utazott volna, holott az eredeti szövegből – alább még egészen látjuk majd – egyértelmű, hogy a parasztok nevezték „indzsellérnek” a szerkesztővel utazó daguerrotipistát.

A magyar fotótörténetben úttörő szerepet játszó Fejős Imre két alkalommal tett említést Vahot Imre kezdeményezéséről az 1950-es évek elején. Először a magyar daguerrotipistákról írt cikkében hivatkozott rá: „Ugyancsak úttörő munkát végzett az az ismeretlen daguerreotipista, aki Vahot Imre, Magyar föld és népei c. folyóiratának dolgozott, bevezetve a városkép és etnografikus fotografálást. Vahot nem volt megelégedve a lapjában megjelenő képek hűségével, ezért elhatározta, hogy ezután daguerreotipiak után készítteti annak litográfiáit. Így jelent meg 1847–48-ban egy sor vidéki városunk hű ábrázolásán kívül, a híres Sobri Jóska családjának fénykép után készült litográfiája, mint a magyar nép pásztorkodó életének dokumentuma.”⁴

A cikk forrásmegjelölések nélkül jelent meg, amit a szerző egy újabb írásában pótol, és egyben újabb információt fűzött hozzá. Másodszor így fogalmazott: „Úttörő munkát végzett az az ismeretlen fényképíró is, aki Vahot Imre évnegyedes lapja, a Magyar Föld és Népei számára dolgozott. A folyóirat cikkeit litográfiák illusztrálták, ezek hűségével, míg rajzok után készültek, a szerkesztő nem volt megelégedve. Elhatározta, hogy egy daguerreotipistával utazza be az országot és annak felvételei nyomán készült könyvműveket közöl lapjában. Így jelent meg elsőnek Sopron, majd több vidéki városunk műemlékeinek fénykép utáni hű ábrázolása. Vahot demokratikus politikai felfogásának és a népelet iránti romantikus érdeklődésének kö-

szönhetjük a híres betyár, Sobri Jóska családjának képét, első etnográfiai, vagy ha úgy tetszik, riportfelvételünket, – a fejlődés elején a dolgok differenciátlannak. Ezzel az ábrázolással és egy soproni öreg harangozó képmásával jelent meg először a nép arca az ezüstlemezen.” Forrásul Vahot hetilapjának, a *Pesti Divatlap*nak két szöveghelyét adta meg (ám az egyik oldalszám pontatlan), valamint a honismertető lapot, pontosan jelezve, hogy annak a második sorozatáról – a „második szállítmányról” – van szó.⁵

Fejős Imre első szövege azt sugallja – sőt, állítja –, hogy Vahot 1847–48-ban „egy sor vidéki városunk hű ábrázolásá[t]” fénykép alapján közölte, és ezt a véleményt a másodikban is megerősítette: elsőként Sopron jelent meg könyomatban, „majd több vidéki városunk műemlékeinek fénykép utáni hű ábrázolása”. Mindkét állítás téves. A *Magyarföld és népeinek* csak egyetlenegy, az utolsó száma közölt dagerrotípiá alapján litográfiát: Sopron, valamint Sobri Jóska apjának és két testvérének közös, egész alakos portréját. Vahot mutatványként már a *Pesti Divatlap* 1847. szeptember 16-i számában közreadta a soproni vedutákból komponált képet (2. kép) a következő magyarázattal: „A lapunk mai számához mellékelt kép, melly Sopront legkitűnőbb pontjaival olly híven felmutatja, s mellynek művészeti kivitelét rajz és kőmetszet tekintetében egyaránt jelesnek lehet mondani, – kellő bizonyítványul szolgál arra nézve, hogy gond és szorgalom mellett hazánk műintézeteiből is kerülnek már ki olly dolgozatok, mikért még a messzehaladt külföld előtt sem volna okunk pirulni. Szolgáljon e díszes műlap egyszersmind mutatványul »Magyarföld és népei« czimű folyóiratunk új folyamához, mellynek többi képei is épen illy csinosan lesznek kiállítva. És ezt leginkább a minden részletet híven

2. Sopron. Pesti Divatlap, 1847. szept. 15. (38. sz.) Digitális másolat, ADT

feltűnő daguerreotyp általam megkísértett használatának lehet köszönni.”⁶ Ezen kellene lennie a Fejős Imre említette „soproni öreg harangozónak”. A staffázsalakok között azonban nemigen lehet a harangozót azonosítani, így továbbra is kérdés, hogy mi lehet a fotótörténész állításának alapja. Vahot nem említette sem a soproni beszámolójában, sem a képet kísérő ajánlásában. A mutatványt a *Budapesti Híradó* elismeréssel méltatta: „e lap daguerreotyp által készült, ’s Walzel nyomdájából olly díszszel került ki, hogy bármely külföldi műintézetnek is becsületére válnék.”⁷ Vahot ugyancsak

mutatványként, vagyis előzetes hírverésként a másik képhez írt magyarázó szövegét, a *Sobricsalád Vasmegyében* című írását is közreadta, de a litográfia nélkül.⁸

Ezek az információk az Akadémiai Kiadó 1963-ban megjelent *Fotólexikoná-*ban megismétlődnek, ám a tévedésekhez újabbak társulnak. A szerző nélküli szócikkek közül a *Fényképezés* a következőt tartalmazza: „Varsányi János Pest városi mérnökről már inkább csak feltevések sejtetik, hogy ő volt az, aki *A magyar föld és népei* című évnegyedes folyóirat városképmetszeteihez a legelső vedutákat, látképeket készítette, és neki tulajdoníthatjuk a híres betyár, Sobri Jóska családjáról készült dagerrotípiát, amelyet első néprajzi v. riportképünknek mondhatunk. A fejlődés elején ugyanis a műfajok szétválása még nem történt meg.”⁹ Az utolsó mondat fordulata jelzi, hogy a szerző ez alkalommal is Fejős Imre lehetett, aki fent idézett cikkeiben Varsányi Jánosról azonban nem tett említést. Ily módon, nem tudni, hogy mi módon lett új szereplője a történetnek.

A *Dagerrotípiák sokszorosítása* címszót feltehetőleg szintén ő írta, amely nagyjából megismétli korábbi szövegeinek lényegét: „Hazánkban dagerrotip nyomólemezeről készült sokszorosítás eddig ismeretlen. A litográfiába, metszetbe való áttétel azonban már korán megkezdődött. Vahot Imre évnegyedes folyóirata, *A magyar föld és népe*, már 1848-ban ismeretlen fényképész dagerrotípiái után közölt városképeket. Ugyancsak itt jelent meg a legelső fotografikus néprajzi ábrázolás is a híres dunántúli betyár, Sobri Jóska családjáról. Vahot másik kiadványa, az 1853–54-ben megjelent *Magyar- és Erdélyország képekben* c. négykötetes – eredetileg szintén füzeteként

kiadott – munka Varsányi János felvételeit hozta acélmetszetekben.”¹⁰ Ellentétben a másik szócikkkel, itt helyes az a megállapítás, hogy a Varsányi felvételei alapján született metszetek a második Vahot-féle kiadványt gazdagították. Az viszont pontatlan, hogy Vahot dagerrotípiák után 1848-ban „városképeket” közölt, mert egyedül Sopron egy lapra komponált különböző képeit jelentette meg. A Varsányinak szentelt szócikk a fentiek értelmében azt állítja – de ebben az esetben sem tudni, minek az alapján –, hogy „feltehetőleg ő készítette” Vahot első kiadványa „metszeteinek dagerrotíp előképeit”.¹¹

Ez a nyomvonal beépült a későbbi fotótörténészek és mások munkáiba, a tévedésekkel együtt. Gerszi Teréz, a magyar kőrajzolás monográfusa Fejős Imre jegyzetekkel ellátott tanulmányát idézve írta, hogy miután Vahot „nem volt megelégedve a rajzok hűségével és ezért a kiadványban néhány, fénykép után készült – főként városok műemlékeit ábrázoló – litográfiát is közölt”. A Sopront ábrázoló metszetet – amelynek reprodukciója szerepel a kötetben – a kiadvány legszebb lapjának nevezte, amely „finom tollrajzban tónusos alányomással készült”. Ellenben nem tudott ennek a fényképi előzményéről, így még szembeszökőbb az a megjegyzése, hogy az átlagnál színvonalasabb soproni látkép „a tárgyilagos szemléletből adódó precíz rajzot és a részletek gondos megfigyelését” tanúsítja. Műjegyzéke a soproni lapot, meglepő tévedéssel, viszont úgy tüntette föl, mint amely a *Magyarország és Erdély képeiben* című kötetben jelent meg.¹²

A korai magyar fotótörténet első nagy kiállítását megrendező Karlovits Károly és Beke László osztotta azt a nézetet, hogy Varsányi János volt az első

tájfényképész, aki a *Magyarföld és népei* számára készítette az első felvételeket.¹³ Fejős Imre halovány – ám téves – sejtetése itt már evidens tényné vált. Rájuk hivatkozva Bán András is átvette a *Fotólexikon* szócikkeire visszamenő azon állításukat, hogy Varsányi János mérnök Vahot honismereti lapja számára készített felvételeket már az 1840-es években.¹⁴ Bán András érdeme ugyanakkor, hogy a *Pesti Divatlap* nyomán elsőként nevezte meg a szerkesztő tényleges útitársát: „Vahot Imre 1847-ben még csak mellékesen, próbaképpen visz magával egy dagerrotipistát néprajzi gyűjtőútjaira (»Pestről egy ügyes daguerrotypistát, Fajth opticust vittem magammal, ki számomra a legérdekesebb helyeket s népviseleteket jó sikerrel vette föl fényképeiben«).”¹⁵ Meglepő, hogy a reformkori forrásokban jól tájékozott Fejős Imre nem tudott erről. Bán András nyomán, illetve az általa idézett forrás alapján írja Fogarasi Klára, hogy Vahot 1847-ben „szerződtette országjáró útjához Fajth János optikust”, s helyesen rögzíti, hogy Vahot kiadványának utolsó litográfiája (bár nem *rajza*, mint írja) a Sobri családról készült felvétel alapján keletkezett.¹⁶ Arról, hogy nem „mellékesen”, nem „szerződtette”, és hogy nem „néprajzi gyűjtőútról” van szó, alább részletesen lesz szó.

A festő fényképszekrékről írt munkájában Farkas Zsuzsa is úgy fogalmazott, hogy Vahot a *Magyarföld és népei* című kiadványban „olyan metszeteket jelentetett meg, amelyek dagerrotípiákról készültek 1846–1847-ben”. Emellett Bán Andrásra utalva elfogadja, hogy mindkét dagerrotipista dolgozott a nevezett kiadvány számára, noha korabeli forrást csak Fajth optikus kapcsán ad meg – ugyanazt, mint Bán.¹⁷ Mintha Varsányi közreműködésében nem is lett volna biztos, mert a Varsányi-felvételek alapján készült illusztrációkat

csak Kubinyi Ferenc és Vahot Imre *Magyar- és Erdélyország képekben* című 1853–1854 folyamán megjelent munkája és más publikációk alapján azonosította.¹⁸ A *Népkép* című, kategóriateremtő írásában úgy fogalmazott, hogy a Sobri családot ábrázoló, csak „metszetátírásban megmaradt mű is egy jelentős sorozat darabja”. Ezúttal egy új forrást is bevont az adatolásba. Vahot egy megjegyzését idézte a *Pesti Divatlap*ból, amellyel azt jelezte, hogy Vahot mit „írt erről a típusú gyűjtésről: »[...] a folyóiratomban lerajzoltatás végett a daguerrotyp gép előtt párosan ültek le« az emberek. Később a metszetek mellett sajnos nem mindig jelezte az előképeket.”¹⁹

Nem különbözik az előbbiektől Tomsics Emőke vélekedése sem, aki szerint Vahot Imre „1846-tól már rendszeresen közölt fénykép alapján készült illusztrációt”.²⁰ Egy konkrét példára is hivatkozott: „Varsányi János egri székes-egyházról és líceumról készült, a *Magyarország és népei eredeti képekben* [sic!] című műben 1846-ban már megjelent, Rohn által feldolgozott fotográfiáját 1868-ban a *Vasárnapi Újság* újra fába metszette a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XIII., Egerben tartott nagygyűlésének illusztrálására.” A két kép azonban Kubinyi és Vahot későbbi kiadványának a 4. kötetében jelent meg, nem az 1846-ban indított sorozatban.²¹

Ismételjük meg a forrásokból kiolvasható, egyértelmű tény: Vahot Imre jóvoltából az első dagerrotípiá alapján metszett városkép a *Pesti Divatlap* 1847. szeptember 17-i számában jelent meg, s ez került be a *Magyarföld és népei* című, „föld- és népisme, statistikai és történeti folyóirat” utolsó, 1848. januári jelzettel kiadott füzetébe,²² mégpedig egy más műfajú képpel, a Sobri családot ábrázoló „etnografikus” illusztrációval együtt. (3. kép) Két dagerrotípiá alapján

3. *Magyarföld és népei* új folyamának első füzeté. Hirdetés, *Pesti Hírlap*, 1847. nov. 2.

készült illusztrációról van tehát szó, nem többről. Nyilvánvaló, hogy Vahot későbbi, Kubinyival jegyzett munkája nem „mosható össze” a korábbival. Különösen akkor félrevezető ez, ha a dagerrotíпия szerepét az ország- és népismertető munka keretében tárgyaljuk, s az ezüstlemezen rögzített látvány sajtóbeli felhasználásának legelső etapját akarjuk meghatározni.

Viselettörténet, betyárromantika és Vahot Imre honismereti lapja

A néprajzban Kresz Mária nyúlt érdemben először a reformkori lapokhoz viseletkutatásai keretében. A magyar parasztviselet című, 1956-ban megjelent nagy munkában színesben, egy az egy méretben közölte Vahot Imre ország- és népismertető kiadványának a Sobri családról készült metszetét, és tárgyszerűen idézett részleteket a szerkesztő szövegéből, amely ismertette a híres betyár történetét. Vahot szavaival a kép keletkezésének körülményeit is felidézte, s megjegyezte, hogy az „a legkorábbi fényképfelvételek közé tartozik”. A kötet képjegyzéke pontosan fel is tünteti, hogy az 50. sz. tábla eredetije 1848-ban jelent meg, és „daguerreotyp fénykép után” készült – ám szerzőként Vahot Imrét jelölte meg. Ez az állítás később is fel-felütötte a fejét néprajzi kiadványokban. A képhez tartozó 86. sz. forrásszöveg Vahot leírásának egy részlete, amely az 1840-es évek derekán nagyrészt még mindig a „Sobri divatja szerint” öltözködő vasi, somogyi és zalai „pórifjuság” viseletét ismerteti. Kresz Mária kiemelte, hogy a „leírás főleg a legény viseletéről emlékszik meg; a menyecske ruházatáról csak annyit mond, hogy »nemigen magyaros«, s valóban az asszony ujjasban, hosszú, szűkén álló szoknyában van, elég polgáris öltözetben”.²³ A kép és a szöveg itt egyértelműen néprajzi – viselettörténeti – forrás, amelynek hitelességét a képtörténet körülményeinek ismertetése erősíti meg.

Kresz Mária könyve minden olyan későbbi hazai viseletkutatásnak vagy népszerűsítő munkának kiindulópontja, amely a kérdést történeti szempontból közelíti meg. Így Flórián Mária is innét idézi és veszi át a Sobri

család képét a *Vas megye népművészete* számára írt összefoglaló tanulmányában. A Vas megyei köznép öltözködését feldolgozó fejezet előbb folyóirat-közleményként jelent meg – a forrásából, a Kresz-kötetből származó sajnálatos tévedéssel: a Sobri család képét mint Vahot Imre 1848-ban készült dagerrotípiáját közölte. A kötetben szerencsére már korrigálva jelent meg ez az információ, megjelölve, hogy az ábrázolást a „látogatás során készült dagerrotípiáról” metszették. A precizításra törekvő szerző ezúttal még a metsző nevét is feltüntette. Kár volt, ugyanis a nevet elvétette: „Szakál L.” nem a *Sobricsaládnál* működött közre, hanem a Kresz-kötet előző táblájának, a *Békés megyei népviselet* című képének rajzolója volt.²⁴

A híres betyár, Sobri Jóska személye, legendája természetesen néprajzkutatók, folkloristák érdeklődését is fölkelte. Dömötör Sándor az említett fotótörténeti kutatásokkal nagyjából egyidőben, 1964-ben nagy tanulmányt szentelt alakjának, amely a *Vasi Szemlében* jelent meg. Öt évtizedek óta foglalkoztatta a betyárromantika, és már 1930-ban hivatkozott Vahot Imre szóban forgó közleményére (de a képre nem).²⁵ Vahot írását a legjobb forrásnak nevezte, és komolyan vette, hogy a szerkesztő tíz évvel a híres betyár halála után személyesen találkozott az apjával és két testvérével. Így első kézből származó információkat közölhetett „Sobri szüleiről, testvéreiről, környezetről, a falu életmódjáról, népviseletéről”, sőt értékes adatokat őrzött meg a fényképezészet múltjáról.²⁶ A találkozás alkalmával nyert információkat tehát úgy vette, mint egy etnográfiai adatnyerés keretében megszerezhető, közvetlen személyes tudás elemeit. Ha Vahot „meséje”, beállítása nyelvileg nem mentes is a romantikus, idealizáló technikáktól, az életrajz és a személyiség megbízható ábrázolására törekedett. Noha Dömötör Sándor alapvetően

szintén arra vállalkozott, hogy Sobri Jóska hiteles életrajzát rekonstruálja, és a vele kapcsolatos legendákat értelmezze, a litográfia keletkezéstörténetére is kitért. Egyedülként ő idézte fel Kankowsky Ervin említett írását, s Vahot szövegének megfelelő értelmezésével tisztázta, hogy nem egy fényképezni tudó mérnök volt a szerkesztő útitársa, az „indzsellér” megnevezés a nép ajkán született: feltehetőleg csak a különös, a földmérnökök felszerelésére hasonlító eszköze miatt tapadt a dagerrotipistára. Dömötör fekete-fehér reprodukcióban átvette a Kresz Mária közölte metszetet, és idézte a kép rögzítésének körülményeit a Vas megyei Baltaváron. Nem tágította forrásának körét, ugyanonnét idézte Vahot szavait, mint mások, csak valamivel részletesebben. Bár Daguerre kapcsán hivatkozott a *Fotólexikonra*, nem tette magáévá a „Varsányi-teóriáját” (feltehetőleg észre sem vette). Arra a konklúzióra jutott, hogy valószínűleg hivatásos fényképész, dagerrotipista kísérte Vahotot, s ebből a körülményből arra is következtetni lehet, hogy „nem a baltavári fényképezés volt az első tevékenység, mely a folyóiratszerű vállalkozás részére készült”.²⁷ Magyarán: Vahoték nem csupán egy alkalommal használták (a parasztok között) a képrögzítés ördögös szerkezetét. Meglepő, de ezt a kézenfekvő és teljességgel helyes következtetést Dömötör Sándoron kívül szinte senki más nem vetette föl.

A Sobri-legenda, a betyárromantika szinte felmérhetetlen mennyiségű textuális és vizuális anyagában éli utóéletét, beleértve a különböző perspektívákból közelítő kutatói termést is. Kézenfekvő, hogy a ponyvára került bűnügyi históriákat kutató Békés István és a betyárköltészet folklorista vizsgálója, Küllős Imola egyaránt fejezetet szentelt Sobri Jóska alakjának a maga munkájában. Természetesen mindketten szerepeltették a *Sobricsalád Somogyban*

címmel ismert képet, és fölhasználták Vahot Imre beszámolóját. Mindketten a Történelmi Képcsarnok gyűjteményéből reprodukálták a nevezetes képet, Békés István azonban érdemben nem foglalkozott vele, a *Betyárok könyve* szerzője pedig úgy tudta, hogy Vahot Imre Sobri Jóska családjáról írt „szívreható” népismertetéséhez „dagerrotip felvételt is mellékel”.²⁸

A szemle záradéka lehet még két példa az aktualizáló, médiakutatási szempontok vagy nyelvezet hatásának érzékeltetésére. Ahogy tágul a mondanivaló köre, ahogy burjánzik a romantikus szövegvilág, úgy veszt el közértékjellegét, vagyis eredeti értelmét a Vahot-féle forrásanyag, s úgy lúgozódik ki végleg a beszámoló eredendő szemantikai tartalma. A művésztörténész Vajda László a betyárromantika 19. századi festészeti és grafikai reprezentációjáról értekezve úgy vélte, hogy eljárásában Vahot a mai média egyik hatásos eszközét alkalmazta: „a híres vagy hírhedt riportalany elérhetlensége esetén a család, a közelállók szerepeltetése, hogy a történet a lehető leghitelesebbnek tűnjék.” Vahot azon megjegyzését, hogy „a pásztorcsalád hű képe” – vagyis a közölt litográfia – a dunántúli, különösen a Vas megyei „magyar nép egy osztálya életének, sajátságainak” tekinthető, nos, ez pusztán újságírói fogás, amelyet Vahot az érdeklődés ébrentartása végett alkalmazott. A szerző, a Történelmi Képcsarnok munkatársa a képet mint rézmetszetet (!) közölte cikkében, s keletkezési körülményeire egyáltalán nem tért ki.²⁹ Még nagyobbat lépve, Sobri egy 2001-es, eredetileg külföldi konferenciára készült előadásban az 1990-es években nagy port vert „whiskys rabló”, Ambrus Attila előképévé „nőtte ki” magát, legalábbis a nemzeti hőssé váló betyáralak reprezentációs mechanizmusát tekintve. Az invenciózus szerzők a Vahot-féle forrást úgy fogták föl, hogy „az ismert

reformkori újságíró-publicista az 1840-es években *állítólag* személyesen kereste fel Sobri édesapját és interjút készített vele”.³⁰ A szövegből annyit vettek ki, hogy a haramia 75 éves apja sem fogadta el fia halálhírét, mert nem ismerte föl fiát abban a holttestben, amelyet mutattak neki.

Vissza a forrásokhoz!

Mi végre mindez, ha több akar lenni pusztá szörszálhasogatásnál? A szemle első tanulsága, hogy egy nem túl bonyolult esetről van szó, mégsem sikerült megbízható módon és egyértelműen felgöngyölíteni a történeteket. A sok pontatlanság, tévedés részben abból fakad, hogy a szerzők futtában és felületesen vették át a forrás, vagy a másodlagos irodalom adatait. Még a lap címének idézésében sincs ez másként. A figyelmetlenség mellett mentségül hozható fel, hogy a *Magyarföld és népei* könyvtári példányai általában hiányosak, és bibliográfiai leírásuk, nyilvántartásuk sem egyértelmű. Ahol megvan mind a hét füzet, rendszerint egybekötve, a füzetek borítói („borítékjai”) nélkül őrzik, a címlapon az 1846-os kiadási évszámmal. Vahot és fő kereskedője, Emich Gusztáv is ebben a formában árusította az első sorozatot 1847 májusától, miután a hatodik szám is megjelent. Az egyes számokat ezután külön már nem lehetett megvenni. Többnyire ilyen példányhoz kötötték hozzá az új folyam első és egyetlen számát, ahol egyáltalán az is megvan. Az eredeti füzetborítók a könyvtári példányokban alig maradtak fenn, pedig hasznos információkat hordoznak. A VI. füzet hátlapja, amely az említett szerzők közül alighanem csak Fejős Imre kezében járt, kifejezetten kulcsfontosságú.³¹ Vahot a hét füzetben összesen 22 „eredeti képet” közölt – hetet színesben –, s a teljes sorozattal csak néhány könyvtár rendelkezik.

Az Állami Könyvterjesztő Vállalat 1984-ben kiadta a lap reprintjét. A teljesnek tűnő sorozat azonban nem teljes. Aki csak ezt forgatja, végtelen tévedésbe esik, mert sem a kiadó, sem az utószót jegyző Kósa László nem tájékoztatja erről. Nincsenek benne sem a borítólapok, sem az utolsó füzet

Pannonhalmát és Sopront ábrázoló illusztrációi. Ez a verzió egy *Magyarország képekben* feliratú címlappal kezdődik, amely feltünteti a hét szám összesített tartalomjegyzékét. Kiadási év itt nem szerepel, a forradalmi időkben jelenhetett meg, amire a következő lapalji megjegyzés utal: „Ezen irodalmi és művészeti vállalat, melynek további megjelenését az idők viszontagságai gátolák, annak idejében folytattatni fog.” A *Magyarföld és népei eredeti képekben* cím a reprint kemény táblás borítóján és a belső címoldal versóján szerepel, 1846-os kiadási évszámmal. Ez volt az az említett cím- és kötetváltozat, amelyet Vahot 1847 májusától használt. Az ilyen finom különbségek nem pusztán a filológiai pontosság miatt fontosak – hogy ne mondjuk: elengedhetetlenek –, hanem jelzik a kiadvány eredeti/korabeli tárgyi mivoltát is, ami utal társadalmi használatára. A kiadvány füzetes megjelenése ellenére, a kor nemzetközi gyakorlatának is megfelelően, inkább számított albumnak, mint folyóiratnak. A füzetek összegyűjtésével, vagy az egybekötött példányok megvásárlásával olyan képekkel illusztrált, irodalmi igényű nemzeti ismeret-tárhoz lehetett hozzájutni, amely akár ajándékként, akár a polgári otthon dísz tárgyaként szolgálhatott. A füzetekből kivett-kivágott színes mellékletek is élhettek önálló életet. Falra kerülhettek dekorációként, vagy albumba mint gyűjthető tárgyak.

Másodjára az a tanulság, hogy nemcsak az ilyen szubjektív, vagy technikai okok születték a tévedéseket, hanem egy ezeknél fontosabb szemléleti, következőképpen: módszertani probléma. Nevezetesen, hogy az „adatvadászat” egyoldalúsága miatt a szerzők nem vették figyelembe a megtalált információ összefüggéseit, sőt, az adathoz tartozó, ugyanabban a forrásban, de kicsit „odébb lévő” szövegrészleteket. Ez nemcsak tárgyi tévedéseket szült,

hanem a magyarázatot is korlátozta. Ily módon az eljárás önkényes szelekciót eredményezett, szinte egyetlen állításra – „találatra” – redukált egy komplex s többféle összefüggésben is lényeges mondanivalójú eseménysort. Magam is így jártam, amikor a képet és készítésének körülményeit a néprajz kialakulásának történetébe ágyazottan tárgyaltam, részben Fejős Imre tanulmánya, részben egyetlen forrásszöveg nyomán.³² Mindezt csak úgy lehet meghaladni, ha szélesebb fesztávon és egyúttal aprólékos filológiával közelítünk az egykori történésekhez. Mintha kutatóárkot ásnánk, és minden cseréptöredékben meglátnánk annak feltételét, hogy a részecskék számbavétele nélkül az egész sem ismerhető meg. Szerencsére vannak fogódzóink: Vahot Imre heti orgánuma, a *Pesti Divatlap* szinte terepnaplóként is forgatható, melyhez a „fiókontézmény”, a honismertető folyóirat – ahogy szerette idézni: „statisztikai lapom” – kiadójaként tett megjegyzései is hozzájárulnak nélkülözhetetlen információkkal. Vahot reflexióiból az is kibomlik, hogy mit gondolt szerkesztői szerepéről, és hogyan törekedett lapjait képileg gazdagítani és formálni. A vizsgálathoz természetesen néhány más korabeli kiadvány is támaszul szolgál. Ez a megközelítés közelebb áll az újabb keletű periodikatudomány irányzatához, mint a sajtóból az egyes információkat mint önálló adatokat kihüvelyező alapálláshoz, noha a jelen szövegnek nem célja, hogy igazodjon a periodikakutatásban eddig kialakult trendekhez és terminológiákhoz.³³ Ennek ellenére rokonságot tart vele, már csak azért is, mert nagymértékben támaszkodik a közelmúltban hozzáférhetővé vált, digitalizált folyóiratanyag előnyös adottságaira. Ugyanakkor ez utóbbi vonatkozásban mint esettanulmány arra is felhívja a figyelmet, hogy tévedések kockázatával is jár, ha csak a digitalizált lappéldányokat és sorozatokat

vizsgáljuk, eltekintve esetlegességüktől. A nyomtatott lap és kései másolata között többszörös információrések és -vesztések lehetnek. Különösen a képmelléletek, műlapok érintettek ebben a tekintetben. A különböző verziókban, illetve különböző gyűjteményekben fennmaradt nyomtatott lap mint tárgy és ezek valamelyikének – digitális – képi kópiája állandósítja és elfedi az esetleges eltéréseket, hiányokat, miután a digitális állomány a könnyebb hozzáférhetőség és a gyors kereshetőség miatt „jobb”, „értékesebb” forrásnak tűnik fel, mint a könyvtárakban őrzött kiadványok off-line halmaza. A tárgyi forrás képpé válásának azonban megvannak a veszélyei.

*

Az ásatást valahol ott kell kezdeni, hogy Vahot Imre milyen körülmények között vágott bele egy képekkel látványossá tehető, s ezáltal széles olvasói körben népszerű, honismertető lap kiadásába. Mennyiben volt tudatában a nehézségeknek, miképpen remélte elképzelései megvalósítását, s ez hogyan változott? Ezúttal nem lehet cél egy komplex sajtótörténeti elemzés, de az illusztráció mint reprezentációs és tudásképző eszköz, ugyanakkor mint technikai nehézség, megkerülhetetlen probléma az itt tárgyalt kérdés kapcsán. Meg kell jegyezni, hogy a Vahot Imre pályájáról szóló eddigi szakirodalom meglehetősen részleges, és az itt tárgyalt szempontból alig kínál támpontokat. Pedig már Szinnyi József felhívta a figyelmet arra, hogy „ő volt az, ki a közfigyelmet régi építészeti műemlékeink, népviseleteink iránt képen felébreszteni kezdette”, ám ennek egy rövid figyelemfelkeltő jegyzeten kívül a kutatásban nem lett folytatása.³⁴ Még a szorosabban vett sajtótör-

ténetben sem vesztegettek sok szót Vahot szerkesztői-irodalomszervezői, újságírói kezdeményezéseire. A róla alkotott kép hiányos, részben egyoldalú – mi volt a kapcsolata Petőfivel? –, részben elmarasztaló hangvételű. Mint ha személyiségének rendre fölemlegetett – valós, eltúlzott? – negatívumai, vagy a Lisznyay Kálmánnal (4. kép) folytatott „dalidózások” mindent elfedő árnyat borítanának egész pályafutására. Kettejük negatív megítélésétől csak újabban figyelhető meg elmozdulás, főként Szilágyi Márton Lisznyay kapcsán a kor irodalmi rendszeréről írt mikrotörténete jóvoltából.³⁵ De az egyoldalúság abból is fakad, hogy a hagyományos irodalom- vagy sajtótörténetet a vizuális vakság jellemzi. A szövegre vagy a sajtóra mint rendszerre koncentráló szerzők számára a képiség, az illusztráció vagy a fotótörténet nem számít(ott) kutatásukhoz tartozó, releváns területnek. Az illusztrált lapokat természetesen számba vették, anélkül azonban, hogy néhány technikai kérdésen túl a megjelent képanyagot a sajtó- és a művelődéstörténet integráns, forrásértékű részének tekintették volna.³⁶ Kivételt Révész Emese munkája jelent, aki a dolog természetéből adódóan más utat járt az 1850 és 1870 közötti magyarországi illusztrált sajtó kutatásakor, mint a kizárólag a szövegre hagyatkozó elődei. Átfogó monográfiájában azonban Vahot Imre szerkesztői ténykedését, újításait külön nem tárgyalta, a fénykép iránti fogékonyságára pedig csak röviden tért ki, mások, főként Farkas Zsuzsa munkája alapján.³⁷

A történet fonalát ott érdemes fölvenni, hogy Vahot Imre 1844 második félévétől szerkesztője lett a *Regélő Pesti Divatlap* helyébe lépő *Pesti Divatlap*nak, miután az addigi szerkesztő, Garay János megvált a laptól. Vahot a kiadóval, Erdélyi Jánossal egyetértésben egy „tisztán magyar szellemű divatlapot” akart útjára bocsátani, amely a „magyar társasélet nemesbítését”

4. Vahot Imre és Lisznyay Károly. Borsos és Doctor felvétele, albumin.
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár Analekta 3745/2.

és a „műveltség terjesztését hathatósan” szolgálja. A részleteket ismertető előfizetői felhívásból az is kiderül, hogy hangsúlyos szerepet szánt a képes mellékleteknek, nemcsak a divatképeknek, hanem az olyan „nagyobb becsű műmellékleteknek”, mint az írók, művészek, színészek arcképei.³⁸ Ezekből utóbb külön albumot is kiadott.³⁹ Alig egy éven belül a divatlap mellett egy új orgánium indítását is bejelentette, és 1845 októberében elkezdte az előfizetők toborzását a következő felhívás jegyében: „Vahot Imre »Magyarföld és népei eredeti képekben« cím alatt hazánk nevezetese városait, helységeit, várait, érdekes épületeit, fürdőit, regényes vidékeit, egyszersmind különféle népfajait és sajátos népviseleteit szándékozik kiadni; természet után dolgozott eredeti képekben, magyar-német szöveggel, melly statistikai és történeti adatokat, regéket, mondákat, népszokásokat, 's a t. foglaland magában.”⁴⁰ Ez a szöveg később apróbb módosításokkal, bővítésekkel bekerült „a nagy közönség, különösen a szép nem számára” készülő új lap előszavába, amelynek szerzője, Fényes Elek a honszeretet mint magasztos és tündöklő erény emelésének szándékára helyezte a hangsúlyt a bemutatkozásban. Előszörban a nők magyar szellemű nevelésének fontosságát emelte ki. Megjegyezte még, hogy örömmel üdvözli Vahot Imre új „művészeti és irodalmi vállalatát”, amelyet ezelőtt négy évvel már indítványozott az *Athenaeum*-ban.⁴¹ Ezek szerint Vahotnak már az előtt megvolt az elképzelése egy „földtani, népisme, statistikai és történeti folyóirat” indítására, hogy a *Pesti Divatlap*-ot megindította.

De térjünk vissza az előkészületekhez, amelyekről Vahot 1845 novemberében közölt részleteket a *Pesti Divatlap*-ban. Két ízben is beszámolt az új honismertető vállalat alakuló munkatársi gárdájáról, főképpen az illusztráto-

rokról. Fő dolgozó társának Medve Imrét nevezte, aki fél év alatt „beutazta Hevest, Borsodot, Abaújt, Sárosta, a Szepességet, Gömört, Tornát, s ezen szép megyéknek természeti és történeti tekintetben legnevezetesebb, legérdekesebb helyeit, népviseleteit a legnagyobb hűséggel rajzoló és írta le” a készülő *Magyarföld és népei* számára. Ugyanitt másokra is hivatkozott.⁴² Meg kell jegyezni, hogy Medve Imre nem Vahottal utazott, miként számos kézikönyvben vagy szerzőnél szerepel, hanem egyedül. Erről ő maga számolt be, amikor útjának a Heves és Borsod megyei szakaszáról írt naplóját közreadta a Vahottal nem éppen rokonszenvező *Honderü* hasábjain.⁴³

Vahot december elején Bécsbe ment, hogy „vállalata” illusztrációinak előállításáról tárgyaljon. Azért volt kénytelen odamenni, mert „az acélmetszés és kőnyomás mestersége hazánkban, fájdalom, még igen-igen gyöngye lábán áll”.⁴⁴ Így mentette magát, hogy nem hazai mesterrel akar dolgozni. Ily módon „nyugodt hazafiúi lelkiismerettel” kereste fel Josef Axmann (1793–1873)⁴⁵ híres bécsi metszőt, „ki tájképeket legszebben metsz acélba”. Ideálisan úgy képzelte, hogy a lapot acélmetszetekkel kell díszítenie. A mester tájékoztatta, hogy ha ő maga végzi a munkát, akkor egy-egy kép szép kivitelű elkészítéséhez egy hónapnyi időre van szüksége. Megbeszélték, „hogy a valódi szép kőmetszés is megteszi a kellő szolgálatot”, így Vahot emellett döntött. Úgy látta, hogy ha az első hat füzet sikeres lesz – féléves „átfutással” számolt –, a másodiknál könnyebb lesz áttérni az acélmetszésre. „[V]állalatom hat első füzetének kiállításához – írta – a kőmetszést, kővésetet választom, mely két előnnyel bír a krétávali kőrajz felett; egy az, hogy ennél sokkal finomabb, s minden vonása tisztábban kivehető, más az, hogy míg a krétávali kőrajzot csak 1000, legföljebb 1500 példányban lehet szépen kinyomni, a kőmetszés, kővéset

4–5000 példányban is tisztán, szépen kinyomatható.”⁴⁶ Beszámolójában még arra utalt, hogy a pesti Walzelnél egy ügyes kőmetsző dolgozik – Rohn Alajosra gondolt –, aki azonban egyedül nem tudja teljesíteni az ő igényeit, így megpróbálja „fölötte ügyes” bécsi kőmetszőjét – „hogy vádlólag ne mond hassák azt, miként vállalatom által a pénz bármi kis részben is kiszivárog a honból” – Pestre hozni, hogy csak neki dolgozzon.

A Magyarföld és népei eredeti képekben első füzete 1846. január végén jelent meg, majd változó időközönként a többi. A tervezett tempót nem sikerült tartani. A harmadik füzetben a szerkesztő kénytelen volt közölni: „Előre nem látott akadályok, különösen a képek, főleg a színezett népviseletek körüli lassu munka miatt, minden hónapban egy füzetet nem adhatunk; de azon leszünk, hogy minden 8 hétben 1 füzet jelenjék meg.”⁴⁷ Az első szállítmány utolsó darabja már „kicsúszott” az évből, 1847 februárjában hagyta el a nyomdát. A fogadtatás méltányos volt, a lapok elismerték és értékelték a vállalkozás nehézségeit, de bírálták is. Frankenburg Adolf mértéktartó lapja, az *Életképek* megjegyezte, hogy „nálunk illy nagyobb szerű művészeti 's irodalmi vállalatot megindítani még igen bajos dolog”.⁴⁸ Egy részletes ismertetés keretében a lap a képekre is kitért, s megállapította, hogy azokat az „angol aczélhoz szokott szem 's affectáló finynyátság szépeknek találni nem fogja”. Míg az első számban a kassai egyház rajza „csinos és hü”, a „Tátra képe igen rossz, és az előtt, ki a' Tátra nagy panorámját maga előtt látá, csaknem nevetséges”. Az igazság persze az, hogy nálunk a művészeti élet még kezdetleges, fejletlen. „Vagy azt kívánjuk-e a' kiadótól, hogy megtagadván a' védegylet elveit, külföldi művészekkel dolgoztasson, – lehetőnek hisszük-e, hogy Barabásnak annyit fizetessen, mennyiért ez jövedelmes pesti állását elhagyva, vándorbotot vegyen

kezébe és tájképeket 's népöltözeteket rajzoljon Vahot Imre számára?”⁴⁹ Ezt az észrevételt a *Pesti Divatlap* „házi” szemleírója is megerősítette. Szerevin (azaz Dobrossy István) ismertetőjében megjegyezte, hogy vidékre „utazni egyes tájképek és népviseletek rajzolása végett” olyan művész, mint Barabás nem fog, így az ilyen munkát „leginkább csak műkedvelők szokták elvállalni, kiknek netalán hiányos rajzait a metsző ügyessége pótolja”. Az első szám illusztrációit ennek alapján vette védelmébe. Noha ezek „nem a tökély non plus ultráján álló [képek], de eléggé híven talált, helyesen rajzolt, s szépen nyomtatott” kőrajzok. A Tátra – „a karpali nagyszerű hegylánczolat” – és a kassai gótikus dóm „igen jó álláspontból van fölvéve – fogalmazott –, s a tánczó, mulatozó egri nép csoportozata helyesen van összeállítva”. A népviseleteket azonban a maga részéről inkább rézre, mint kőre metszetné.⁵⁰ Meg kell jegyezni, hogy a lap képeinek minősége az első számhoz képest sokat javult, s ezt a sajtóban méltányolták is. A kőmetszést ugyanakkor nem érvényesítette mindvégig, a füzetekben fa- és acélmetszetek is vannak.

Az ötödik szám megjelenésekor Vahot Imre hetilapjában jelezte, hogy többen is tudakozódnak nála a folytatásról. „[E]rre nézve az utósó füzetben bővebben nyilatkozandunk. A dolog semmi esetre nem fog rajtunk múlni.”⁵¹ A tájékoztatást a jelzett módon, 1847. február végi dátummal adta közre, de a szövegből és a későbbi eseményekből kitűnik, hogy már az előző év végén elkezdte írni. (5. kép) A terjedelmes, helyenként kifejezetten körülményes szöveg egyszerre számvetés és program. Vahot összegezte mindazokat a „bal körülményeket, akadályokat”, amelyek megnehezítették a dolgát, kezdve a „még bölcsőben szendergő képkiállítási művészetünk kiskorúságától”, a kőmetszők és a képszínezők hiányán át, a „helyiratok statistikai, történeti,

amelyek ritkán érték el az 1200–1500 előfizetőt.⁵² Vahot jól érzékelte az olvasói igények növekedését, s azt tudatosan formálta is az országismertető szövegek és képek közrebocsátásával. Bizonyos, hogy a folyóirat népszerűségét, elterjedtségét a mellékletek nagyban elősegítették. A terjesztés azonban nehézségekkel járt, miként ezt tájékoztatójában fejtegette. Ezután tért át a folytatással kapcsolatos tervére, amennyiben az előfizetőknek az lesz a kívánsága, hogy egy új ciklust indítson.

„És én – kezdi szándékának ismertetését – részint régi, részint új előfizetők által biztosítva, fődözve leszek, a jövő nyáron vagy őszön magamhoz véve egy ügyes daguerreotypistát, s egyszersmind tájfestőt, magam fogok utnak indulni, s azaz az érdekesebb tájakat, városokat várakat, épületeket, népviseleteket, népies arczjellemvonásokat fogja felügyelése alatt a leghivebben rajzolni, én mint a rajzolóval mindenütt jelenlevő szemtanu, tapasztalás utján sok oldalú bő anyagot iparkodám gyűjteni a lehető leghitelesebb, s legérdekesebb statisztikai történeti és népismertetési szöveghez.” A leírás részleteinek további ecsetelése után Vahot azt hangsúlyozza, hogy nem elegendő a száraz statisztikai és földrajzi adatok felsorolása, ezért vállalkozik a „tapasztalás és mélyebb vizsgálódás gazdag kincseivel” szolgáló utazásokra. A nép megismerését külön megindokolta: „különösen alsóbb osztályu magyar népünket, melly legtisztább alkotórésze a magyarságnak, s legerősebb talpköve hazánk lehető felvirágzásának, – ideje már a legmélyebb vizsgálatok, legélesebb figyelem tárgyává tennünk.”

A cél világos: új módszerű ismeretszerzés, amely a kép és a szöveg egymás általi hitelesítésével érvényesíti nemzeti célját a valós és hiteles önismeret érdekében. Nem tért ki arra, de nyilvánvalóan tudatában volt, hogy ez nem egy-

személyes feladat, ám majdani társával kísérletként, példaként eleget kívánt tenni a kívánalmaknak. „Hazám lelkes fiai és leányai! nem magam, de az ügy és magasztos céljaim érdekében hivlak fel titeket e nagyfontosságú vállalat további pártolására!” – zárja sorait a *Magyarföld és népei* kiadó szerkesztője.⁵³

Az 1847-es dunántúli országjárás és a fényképezés

Vahot Imre 1847. július 6-án rövid levelet írt Arany Jánosnak, amelyben megjegyezte, hogy „[j]övő héten a Magyarföld és népei érdekében útra indulok”.⁵⁴ A *Pesti Divatlap* július 15-i számában aztán az olvasóknak is üzent: „E lap szerkesztője isten hozzádot mond egy időre. »Magyarföld és népei« című folyóiratom ügyében egy pár hétig utazni fogok Zala, Vas, Soprony és Pozsony megyékben, hogy e regényes tájakkal bíró megyék érdekes helyeinek ismeretetéséhez minél hivebb adatokat gyűjthessek.” Mint megemlítette, visszatérése után az első teendője az lesz, hogy beszámol az orvosok és természetvizsgálók soproni nagygyűléséről. Még hozzáfűzte: „Sopronnak e laphoz melléklendő szép tájképe már munkában van.” Útját tehát úgy tervezte, hogy jelen legyen az orvosok és természetvizsgálók éves gyűlésén, s arról ugyanúgy tudósítson, mint a két korábbiról.⁵⁵ Azt nem tudni, hogy milyen értelemben volt „már munkában” a soproni tájkép. Ami biztos, hogy – alább szó lesz róla – nagyjából egy hónap múlva érkezett/érkeztek a helyszínre, Sopronba, ahol felvételeket készítettek, amelyek a metszet alapjául szolgáltak, ahogy ezt több fentebb hivatkozott idézet igazolja.

A búcsúzó lapszám még meg sem jelent, máris ott volt Balatonfüreden, ahol a lap innét író „rendkívüli levelezője” Vahot Imrét is üdvözölhette a közelgő Anna-bálra gyülekező vendégek között, „ki a napokban érkezett ide a végből, hogy a Balatonvidék szebb pontjait a magával hozott ügyes daguerreotypista, Faith pesti opticus által a helyszínén levétesse, s »Magyarföld és népei« című statistikai és történeti folyóiratában híven leírhasssa”.⁵⁶ Két hét múlva,

a július 29-i számban már arról tudósított, hogy „Vahot Imre magával vive daguerreotypistáját egy pár napra a derék Hertelendy Károly tomaji birtokába rándult ki, hol [...] várromokat és hegyeket igen jó alkalma volt folyóirata számára levéttetni”.⁵⁷ Egy hét elteltével, az Anna-bálról és a friss fürdői hírekről küldött beszámolója végén pedig megjegyezte, hogy e „lap szerkesztője a Balatonvidék legszebb pontjait vetette be [sic] daguerreotyppelel, s innen a gőzhajón Vasba utazott”.⁵⁸ A gőzhajó nagy újdonság volt, 1847-re valósult meg a rendszeres balatoni hajóforgalom. A Kisfaludy gőzös Füredről kedden, csütörtökön és szombaton ment Keszthelyre. (6. kép) Látható, hogy a füredi tartózkodást jól kihasználták. Vahot az első felvételek nyomán már optimista hangulatban lehetett, mert alig hagyta el Balatonfüredet, újságcikk adta hírül, hogy a *Magyarföld és népei* folyóirat második sorozatából a két első füzet rövidesen megjelenik.⁵⁹

Az utazás részleteit Vahot Imre foglalta össze, miután visszaérkezett Pestre öthetes távollétéről. „Adjon isten jó napot!” – kezdődik a szerkesztő beszámolója lapjának augusztus 26-i számában. Előbb kissé hivalkodóan részletezi, hogy nem külföldön járt, nem híres történelmi emlékeket tekintett meg, hanem „mint egyszerű magyar ember” először is hazáját akarja tökéletesen megismerni. E célból „folytatom – írta – bent a hazában édes magyarföldünk és népeiről szerzett tapasztalásaim gyűjtését. Legújabbán három dunántúli szép és gazdag megye: Zala, Vas és Sopron nagy részét s legérdekesebb helyeit volt alkalmam közelebbről megismerni. S mivel a mulatozáson kívül komolyabb irányt is tűztem ki utamban, hogy t. i. a Magyarföld és népei című ismert folyóiratom új folyamát minél hitelesebb képekkel s adatokkal gazdagíthassam.” Ezt követően jön az a részlet, amely felketette az eddigi kutatók

6. A Kisfaludy gőzös menetrendje 1847. június 15. – július 15. MTA Széchényi István-hagyaték, balatontipp.hu nyomán

figyelmét, s amelyet a dagerrotípiára vonatkozó utalás miatt emeltek ki a szövegből: „Pestről egy ügyes daguerreotypistát, Fajth opticust vittem magammal, ki számomra a legérdekesebb helyeket s népviseleteket jó sikerrel vette föl fényképeiben, míg én az ezekhez megkívántató leírási adatokat szorgalommal jegyezni el nem mulasztom.”

Mindez nyelvi fordulataiban is megegyezik a meghirdetett, s a borítékon közreadott programmal. A szöveg folytatása az út tételes eredményét foglalja össze, előbb a táj- és helységbejárást, majd a népéletet, a népviseleteket illetően. A kutatók, akik esetleg Vahotnak ezt a beszámolóját is olvasták, nem tulajdonítottak jelentőséget neki, pedig a szerkesztő teljes listával szolgált arról, hogy hol jártak és mit örökítettek meg.

„Jelenleg tehát a következő képek vannak birtokomban: Balaton-Füred (egyes részleteiben is) Tihany a Balatonnal, a sajátos alakú badacsonyi szőlőhegy, a regényes fekvésű szigligeti várrom (a faluval s báró Puttyány szép kastélyával együtt), a nagyszerű csobánczi várrom, az alatta fekvő szép szőlőkkel; a gyönyörű tapolczai völgy Tomajról felvéve; Keszthely, érdekes régi temploma s a georgikonnal; Kehida, Deák Ferencz házával; Baltavár; Szombathely, egyes részletekben is; Rohoncz, Batthyány Kázmér szép régi várával; a meredek hegyen fekvő s teljes épségben fentartott szalonaki lovagvár; a legszebb fekvésű Kőszeg, pompás kálváriája, s nagyszerű posztógyarával; a regényes vidékü s nagy részben conservált lékai vár, s a történeti tekintetben olly nevezetes sirbolttal, s koporsókkal biró lékai templom; Sárvár; Sopron egyes részleteiben is (melly mutatványul jövő hónapban fog megjelenni lapom mellett); Eszterháza a herczegi kastélylyal; a kismartoni herczegi vár; a fraknói vár, gróf Széchenyi István nyári laka Czenken.” – Ez tehát a közös út eredménye, de társa külön is teljesítette további kéréseit. „Ezekon kívül – folytatódik Vahot listája –, miután daguerreotypistám más irányban utazott vissza, birni fogom még tőle: a sümegi várat, Somlyót, Pápát, Győrt, és Szentmártont.”

A legszűkebben, helységenként és a megnevezett emlékeként csupán egy-egy képpel számolva, ez 29-30 dagerrotípiá. Ennél azonban több készült,

hiszen a metszetben fennmaradt a Sopron „egyes részleteiben” hat képből álló kompozíció. Hasonlóképpen történhetett Balatonfüred, Kőszeg, Szombathely és más városok, várak esetében is. Nyugodt szívvel számolhatunk legalább 40-45 felvétellel. De nézzük a képek másik csoportjának összesítését:

„Népviseleket feltüntető képeim szinte megérdemlék a fáradságot. Zalában, Tapolcza vidékén egy véghetetlen cifra szűrű juhászt vetettem le az ő kedves Böskéjével együtt. Vasban – figyelmet kérek! – a Baltaváron lakó Horvát kamarás úr szives eszközlése következtében alkalmam volt a világhírű Sobri Józsi életben lévő édesapját, a 75 éves aggkanászt s János és Bözse nevű sajátos arczu testvéreit láthatni, s folyóíratom számára ünnepi ruhájukban lerajzoltatni, úgy hogy képök is egészen hasonló lesz az eredetihez. Bírok továbbá többféle szombathelyi, s Rohonczi hírcz-népviseletet (egy ritka szépségű hírcz nőt). De e tekintetben leggazdagabb aratásom volt Sopronban, miután az orvosok és természetvizsgálók gyűlése kedvéért, a szolgabírák által a magyar, horvát és német nép közül a legszebb, legválogatottabb ifjú párok rendeltettek be, s alkalmam volt közülök a legszebb, s legeredetibb viseletű egyéneket lerajzoltatni.”

Ahogy Vahot Imre fölsorolta, két tematikai csoportra bontva, az utazás során elkészült dagerrotípiákat, a bejárt útvonalat is felvázolta. Ha erre a kettős listára más források leírásait, netán véletlenül elejtett megjegyzéseit rávetítjük, akkor megállapíthatók a három megyére kiterjedő országjárás fontosabb állomásai.

Az egyik ilyen forrás Vahot sokat citált beszámolója az általa is szenzációsnak tartott találkozóról Sobri Jóska apjával és testvéreivel. A Sobri-legendához hozzátehető újabb részlet kétségtelenül hálás témának számí-

tott. Amikor Vahot Imre 1844-ben átvette a *Pesti Divatlapot*, az első számban a második műmelléklet, a *Füredy mint Sobri* című színezett rézkarc Szigligeti *Két pisztoly* című darabját illusztrálta.⁶⁰ A *Magyarföld és népei* új sorozatát indító füzetben a Sobri családról írva Vahot a közérdeklődésnek ezt a szálát messzemenően figyelembe vette, s ő maga sem vedlette le teljesen a népszínművek látásmódját, ha népleírásokba bocsátkozott. A dagerrotípiákat sorjázó szöveg kontextusában, illetve az útvonal megvilágítása érdekében ez a cikk új értelmet nyer. Mivel is kezdte a Sobri családról szóló írását? A bevezető bekezdés több mint pusztán hangulatfestés: Vahot Imre és Fajth János útja első szakaszának egyes fázisait részletezi. A teljesség érdekében, egészében érdemes idézni.

„Életem legboldogabb pillanatai közé számítom – kezdte – azon, emlékezetemben még most is tündéri álmok kép gyanánt feltűnő időt, midőn múlt nyáron Balaton-Füredről Hertelendi Károly, a balatongőzhajózási társaság igazgatójának szíves meghívására és kalauzolása mellett, szép hazánk egyik legszebb tájékát, a Zala megyében fekvő tapolczai völgyet, ezen, Kisfaludy Sándorunk lantja által megdicsőített regényes, classicus földet, meglátogattam. [...] csak azért idézem fel e borvidék emlékezetét, mert midőn annak kebeléről elszakadva Füredre visszautaztam, a badacsonyi kikötőnél véletlenül Horváth Ede cs. kir. kamarással, hazánk egyik leggazdagabb arisztokratájával, – de mi sokkal nagyobb érdeme – a jó ügy egyik hű bajnokával, és szeretetre méltó nejével valék szerencsés megismerkedni, kik, értesülvén utazásom céljáról, s látván a parasztok által »indzsellér« nek nevezett daguerreotypistám működését, vasmegyei lakhelyük, Baltavárra, olly megjegyzéssel hívtak meg bennünket, miszerint itt nem csak a táj szépsége,

de folyóiratom népismertető iránya miatt a híres Sobri Józsi élő atyja és testvérei is érdekelni fognak. E figyelmeztetés következtében nem feledkeztem meg a szíves meghívásról, és később Deák Ferencz csendes lakhelye, Kehidáról egyenesen Baltavárnak vettem utamat, hol is a legszívesebb fogadtatásban részesültem.”⁶¹

A *Pesti Divatlap*ban megjelent, fentebb idézett két apró hírrel összhangban tehát megállapítható, hogy Vahot és társa előbb tett egy kocsitút Füredről Tapolcáig, illetve Hertelendy lesencetomaji birtokáig. Tapolca környékén készült az első „etnografikus” felvétel egy cifraszűrű juhászról és párjáról. Innét visszatértek a kiinduló állomásra, majd következett az a második út, amelyről a lap közölte, hogy a szerkesztő „Füredről gőzhajón Vasba utazott”. A képlista is igazolja, hogy ekkor Keszthelyig mentek, s onnét tovább Kehidán át Baltavárra, miután ez a kitérő nagy fogással kecsegtetett. Innét folytatták az utat Szombathelyre. A baltavári fényképezést népismertető cikkének folytatásában Vahot részletekbe menően tárgyalta. Megérkezvén, itt is előbb a tájat vették ezüstlemezre.

„A gyönyörű fekvésű falu daguerreotyppali fölvétele nem sok bajba került; azonban a’ Baltavárhoz közel, báró Mikos széplaki pusztáján lakó Sobricsaládot arra bírni, hogy célohoz képest csinos, ünnepi ruhába öltözve a’ Horváth-uraság kastélyába jöjjenek, – nagy utána járással sikerült. – Eleinte az együgyű pásztornépnek nem eléggé világosan magyarázá meg a gazdatiszt, hogy mi végből kellene bejönniük, – vonakodtak a meghívást elfogadni. – A híres haramia atyja, az öreg kanász, hihetően így gondolkodott: hátha azért akarnak bennünket ezek a pesti furfangos urak lefestetni, hogy netalán ez által a zshiványéletet vitt fiú és testvér miatt az atyafiakat

is bajba keverjék. S valóban több ízben kellett utánuk küldeni, s a rábeszélés egész hatalmát irányukban használni, míg végre Sobri Józsi atyja és két testvére a Horvát[h] uraság udvarában megjelentek.”

Vahot és társa tehát nem ment ki a széplaki pusztára, ahol az idős ember lakott, hanem magukhoz hívatták. A berendelés, a többszöri „utánuk küldés” és az ellenkezés legyőzése mai szemmel nézve egyértelmű bizonyítéka a kényszerítésnek, a kisebb-nagyobb erőszak alkalmazásának. A „rábeszélés egész hatalma” nemcsak a győzködés körülírása, hanem a hatalmi pozícióból fakadó bevett, a korban „normálisnak” tekintett eljárás. Ehhez társult a felszólítás, hogy ünnepi ruhába öltözve jelenjenek meg, amely még nyomatékossabbá tette az urak elvárását. Nem mehettek úgy – ha már menni kell –, ahogy esetleg gondolták, hanem ahogy elvárták tőlük. A megfogalmazásból jól érezhető, hogy mennyire természetes az „együgyű pásztornép” szembeni attitűd, a nép megismerését hirdető, ám az atyáskodó paternalizmusba szőtt fensőbbrendűség. Kétségtelen, hogy Vahot jó szándékkal, szimpátiát keltő módon mutatta be Sobri Jóska apját és két testvérét. A gyengéd erőszak arra kellett, hogy úgymond a köz érdekében jót tegyen. Kétségsé is volt, hogy akaratát másra kényszeríti – az általa képviselt elvont, de valójában artikulálatlan eszme javára. A 75 éves jámbor kanászban mintegy a romlatlanság megtestesítőjét látta, és ennek révén a „világhíres haramia” hangsúlyos ellentétéként a nép idealizált képét prezentálta az olvasóknak. Olyannyira, hogy a „zsivány fiú” fiatalkori botlását is a körülményekre hárította, mihelyt az öreg Sobrinak a szeme közé nézett, „mellyből a’ legtisztább ’s legjobb lélek derűje sugárzott elő”.

Vahot Imre Szombathelyről északnyugat felé egy kis félkört tett Rohonc, Léka, Kőszeg bejárásával. A képeiről szólva megemlítette a Rohonc környéki hiencek, azaz németek népviseletét, de a „ritka szépségű hienecz nő” megörökítésének nem ismerjük részleteit. Ellenben a „leggazdagabb aratást”, a soproni felvételezést az orvosok és természetvizsgálók gyűléséről írt beszámolója egyik részletében ismertette. Vahot augusztus 10-én este érkezett Sopronba. „Én, mint újságíró, változatosság kedvéért a régiségbúvárok közé irom be magamat [mint szerkesztő], de azért olykor a többi szakosztály üléseit is élénk figyelemmel kísértem.”⁶² Mindenről körültekintően, alaposan számolt be. Sopron bemutatása, az alkalmilag rendezett kiállítások, a kirándulások, a társadalmi események, táncestek ismertetése különösen forrásértékűek, miután az előadásokat felölölő hivatalos kiadvány ezekre nem tért ki. A Sopronban fölvetett dagerrotípiák készítésének körülményeiről nincs jegyzete, de magukról az épületekről, a város látványáról, lakóiról részletesen írt. A *Magyarföld és népei* új folyamában mégsem a saját szövegét közölte újra, hanem Golub Vilmos alapos áttekintését, aki segédszerkesztőjeként őt helyettesítette, amíg úton volt, s aki korábban két évig volt Sopronban joggyakornok Esterházy herceg főügyésznél. Emellett Torma álnéven levelekben tudósította az *Életünket*, olykor vitriolos hangnemben szúrt oda a helyieknek.⁶³

Az Eszterházán tett kirándulás alkalmával – a képlista szerint – a kastélyt vették föl, amelynek hanyatló állapotáról Vahot markáns vonásokkal emlékezett meg.⁶⁴ Onnét „visszatérve, gróf Széchenyi István czenki jószágát és nyári lakhelyét tekintém meg, s vétettem le daguerreotypben”. Ez – mint láttuk – szintén szerepel a képlistában. A határozott célt itt is megjegyez-

te: „Az igen jó karban lévő czenki jószágnak, valamint a kastélynak részletes leírását is majd folyóiratomban adni fogom.”⁶⁵ A két faluról is írt, de a sommás sorokban nincs szó a fényképezésről. Úgy látszik, egyik sem tűnt megörökítésre méltónak, noha „Kisczenk a nép jólétére mutató csinos, tiszta falu. Nagyczenk, az azzal szomszédos mezőváros, még csinosabb.”

A közgyűlés nagy eseménye volt a kismartoni kirándulás, ahol herceg Eszterházy Pál, a gyűlés elnöke 5-600 főnek adott ebédet. Itt a hercegi kastély külső képével gyarapították gyűjteményüket. Másnap, augusztus 16-án este Sopron Neuhoof nevű, az alkalomra díszesen kivilágított kertjében (a mai Erzsébet-kertben)⁶⁶ nagy, ezerfős népünnepet tartottak. Amikor a herceg megjelent, ágyúlövésekkel üdvözölték. Aki csak ott volt, és megírta beszámolóját, mindenképpen kitért az itt szerzett élményeire. Ez alkalommal volt az „ügynevezett, nép-kiállítás’ a’ megyei vidékek külön lakóiból”. Vas Gereben nevezte így az estét a Győrött megjelenő *Hazánk* lapjain. Barátaival már délután szemlét tartott, hogy még világosban jól szemrevételezhessék a népet, leginkább a nőket: „vagy három óra folyásáig tréfálkozánk a’ fiatal néppel, mi őket, Ők minket csodálának”. Folyt az enyelgés, főleg egy nagyon csinos horvát lánnyal, és így tovább.⁶⁷ Vahot sem mulasztotta el az alkalmat, de fontosabb, hogy szabatos leírást adott a fő attrakcióról. Ami „fölötte eredetivé tette az ünnepet – írta –, az, a jelen alkalomra Sopron megye különféle vidékeiről hivatalosan berendelt, kiválogatott magyar, horvát és német fiatal nép ünnepies czifra viseletének és szokott tánczának látása volt. – A mint a ligetben Eszterházy herczeg is megjelent, a csinos, fiatal paraszt nép párosán és zene kíséretében vonult el magas rangú földesurasága előtt, ki velünk együtt nagyon gyönyörködött bennök, sőt többeket közülök nyájas-leereszkedőleg

meg is szólongatott, s ezek azt sem tudák, hogy a herczeggel beszélnek, miután egyszerű öltönyében rá nem ismertek.” Ezt követően részletesen ismertette a csoportok viseletét, majd a „három faj” népies táncait, amelyeket „nagy gyönyörrel” szemlélte. „E jeles népies multság, mellynek hősei a három fajta fiatal párok voltak, éjfélutánig tartott.”⁶⁸

Ezúttal a folytatás még figyelemre méltóbb, mert ekkor zajlott a soproni „nagy aratást” jelentő fotografálás. Adjuk át ismét a szót Vahot Imrének, aki leírásával minden döntő mozzanatra kitért.

„Másnap reggel, a derék városkapitány és egy szolgabíró szives eszközlése következtében, a folyóiratomban lerajzoltatás végett általam kiválogatott párok, biráik kíséretében megjelentek daguerreotypistám szállásán, hol is miután reggelit rendeltem nekik – a magyar bort, a horvát silvoriumot, a német kávét kívánt – a tágas udvaron a daguerreotyp gép előtt párosan ültek le a székre, s a fénykép igen híven adá vissza sajátos alakjaikat, s czifra viseleteiket. – Nem hagyhatom említetlenül azt, hogy a mint egyik magyar leány meglátá másik ülő pajtása alakját a gép üveges ládácskájában, – büszke érzettel kiáltott fel: »Hiába no, ebbe’is csak magyar a magyar!« – E nép hiúságának nem kevésbé hizelgett az, hogy Pestre viszem őket lepingálva, s nagyon megkértek, hogy, ha kész lesz, küldeném meg képeiket, mit én meg is ígértem. S mivel sokkal többen jelentek meg, mint a mennyien berendelve voltak, – s mindenik szerette volna képét ruháját levétetni, végre a fölöslegeket egy csoportba állítani, s noha csak egy kettőnek alakja fért be a gépbe, – mindazáltal elhitték, miként valamennyien le lesznek pingálva, s ritkaság gyanánt Pestre viszzük képeiket.”

Ebből a szövegből emelte ki Farkas Zsuzsa cikkében azt a fél mondatot, hogy „a tágas udvaron a daguerreotyp gép előtt párosan ültek le a székre”. A bekezdés egésze azonban ennél jóval többet mond. Különösen, ha az utazás egészét, jellegét és körülményeit figyelembe vesszük, és nem szakítjuk el az eseményt a megelőző napi népkiallítástól. Néprajzi gyűjtőútnak nem nevezhetjük, noha Vahot és társa „személyes tapasztalás” révén olyan ismereteket gyűjtött, illetve rögzített, amelyek a később lassanként létrejött néprajz néhány érdeklődési irányát is szolgálták, netán egyes vonásaiban megalapozták. A beszámolóból kitűnik, hogy a néppel való találkozás a soproni Neuhoftban jól koreografált módon zajlott. A már stabilnak tűnő forgatókönyv azon alapult, ahogy a földesúr szemlét tart jószágai felett, beleértve az őt szolgáló népet. A keret meghatározta a másnapi folytatást is. A felvonultatott, megválogatott, majd beállított nép páronkénti megörökítése ugyanakkor olyan eljárást jelentett, amely minimum egy évszázadon át meghatározta a nép ábrázolásának módszerét. Aki pedig abban a pozícióban van, hogy beállíthatja és rögzítheti a jelenetet, továbbá a siker érdekében él a ravaszsággal, tekintetbe veszi, kihasználja az emberek hiúságát, azzal a „nemes” meggyőződéssel teszi, hogy a „népleírást”, a közismeretek bővítését, majd a tudományt szolgálja. A Vahot leírta „pingáláson” Vas Gereben is jelen volt. „Más napon – írta idézett cikkében – Vahot Imre barátom lerajzoltatá a’ szebbeket; egy fényképésze volt Vahotnak, ki tán legjobban mutatkozott, mert rendre csókolta a’ leányokat, kik őt legnagyobb urnak hitték, minthogy olly hamar letudta venni arczképüket.” A megjegyzés aligha pusztán stiláris fordulat, az „üveges ládácskájú gép” és működtetője rabul ejtette a berendelt ifjakat, s Fajth János ezt közvetlen hasznára is fordította.

A páronként gép elé ültetés abból a szempontból sem magától értetődő, hogy milyen párokról lehetett szó. A jelen esetben a fényképezés előtti – azt előkészítő – soproni népünnepélyről író szerzők egyöntetűen a felvonultatott nép látványosságát hangsúlyozták. Vas Gerebent fentebb idéztük, de ő a „nép-kiállítás” rendezőinek egy dilemmájára is utalt: „Nehéz volt e’ kiállítást rendezni, mert a’ szép leánynak ha csúnya szeretője volt, más legénnyel kellett volna bemennie, ezt pedig egyik sem akarta, – valamint a’ csinosabb legények sem akartak, tán nem annyira szép szeretőjük nélkül elmenni. Csak alig sikerült a’ hűség miatt e’ kiállítás, melly mindazonáltal igen kedvezően ütött ki.” Megjegyzéséből úgy tűnik, hogy – bizonyára viták ellenére – valóságos párok vonultak el Eszterházy herceg előtt. Még egy visszafogott szerkesztő is úgy fogalmazott, hogy a pompás ünnepély „főleg és különösen a Sopront és annak vidékét lakó szépnemű meglepő szépsége felől tön kétségtelen bizonyosságot. Alig tudnám megmondani, melyik osztály érdemelné ki e tekintetben Páris’ almáját annyi csinos arczról sugárzanak le a legszebb kökényszemek. Parasztnők közül mindenesetre a horvát nőket illeti szépségdíj, kiknek feltűnően szép képüket érdekesen dús öltözetük is emeli. Magyarság közt a férfi nem volt a kitűnő, miként csinos nemzeti viseletük vagy szabadon karcú testalkotásuk által.”⁶⁹ Volt, aki ellenben még erősebb válogatást tartott volna szükségesnek. Főleg a magyarok esetében: „Egy emelvényről katonai zenekar, a’ parasztnak cigánybanda zenélt. – Voltak magyar és horvát parasztnok, mindegyik részről a’ a’ férfiak szálasak és izmosak, a’ némberek kisebbek, vaskosabbak; öltözetük túlzásig felcífrázott, kivált a’ legények kalapja és a lányok hajfonadéka. A’ szolgabíró urak jobban vigyázhattak volna a’ válogatásban, mert a’ magyar hajadonok közt szép alak nem volt, ’s a’ bőr fi-

nomságában még a' horvát legények mögött állottak: inkább egyszerűbb öltönyben kiváló szépség, mint tarka ruhában bárgyú arcz.”⁷⁰ Mindebből a nép láttatásának a korban elgondolt ideális normája is fölsejlik. Ezek a vélemények óva intenek, hogy a megnyerő külső vagy a díszes ruházat miatt elvonultatott, majd a gép elé ültetett fiatalokat a fényképezéstől függetlenül is minden esetben valóságosan összetartozó pároknak tekintsük.

Az idézett szövegrészek mikroszkopikus képét adják annak a szoros kapcsolatnak, ahogy a paternalizmus és a népismertetés, -tanulmányozás mint hazafias tett szorosan egybefonódik, miközben a gép elé ültetett – s tágabban: a közérdeklődésbe vagy a tudomány lencséjébe fogott – személyek saját akaratuk, elképzelésük szerint fogadják az irántuk megnyilvánuló érdeklődést.⁷¹ Sajátos „árucseré” megy végbe: a képalkotásban együttesen van jelen az elsajátítás és az azzal kapcsolatos ellenkezés (mint a Sobri család esetében), vagy nagyobb sikerrel annak bizonyos kihasználása (mint a Sopron környéki fiatalok gép elé rendelésekor). A tágabb keret azonban aszimmetrikus, a cserét a külvilág szabályrendszere definiálja.

Fajth János optikus és dagerrotipista

A dunántúli utazásról író Vahot többet nem árult el társáról, Fajth Jánosról, mint hogy „ügyes daguerreotypista”, továbbá „opticus”. Szó szerint véve valószínűleg nem szerződött, hanem rávette, hogy utazzanak együtt, bízva egy anyagilag sikeres közös vállalkozásban. Költségeit, munkája honorálását alighanem az új sorozat előfizetési díjainak függvényévé tette. Egy ízben, a *Magyarföld és népei* első száma megjelenésének hírével együtt említette őt meg újra a *Pesti Divatlap*ban. Reklámmal viszonzta szolgálatait, s egyúttal bemutatta volt útitársát: „Fájth [sic] János matematikai, lát-szerési, természettani és gépészeti gyár tulajdonosa, ki e nemből itt egy maga gyárt hazai készítményeket, különösen legjelesebb minőségű szemüvegeket, kézi, fűvészetit, olvasó s nagyító üvegeket, physikai, mérnöki gépeket stb. – még e hó folytában Pozsonba fog utazni válogatott árucikkeinek gazdag raktárával. Ő fényképeket (daguerreotyp) is nagy ügyességgel készít, egész daguerreotyp-készületeket árul, s az ezzeli bánásmódra mindenkit jutányosan megtanít. – Ajánljuk őt a pozsoni, különösen az országgyűlési közönség figyelmébe, pártfogásába. – Pesti raktára van a kigyóutczai Kambelféle házban, hol is készítményei jelességéről mindenki meggyőződhetik.”⁷²

Fajth János optikus működéséről legtöbbet Mérei Gyula tárt föl a reformkori ipartörténetről írt munkájában. Levéltári forrás nyomán állapította meg, hogy 1843-ban kért és kapott engedélyt iparának gyakorlására Pesten. A Tolna megyei Bátaszéken született – tegyük hozzá: sváb családban. Eredetileg a puskaműves szakmát tanulta ki, s Bécsben, majd Drezdában dolgozott. Műszerek készítésében is nagy gyakorlatot szerzett. Fajth János Nusz An-

tallal társban 1845-ben fényképészeti, optikai üzemet alapított a Diófa utcában, és itt mindenféle optikai, mérnöki és fizikai műszereket készített.⁷³ Mérei azonban nem említette, hogy már 1844 augusztusában volt egy üzlete a Dorotheagasse (Dorottya utca) 20. sz. alatt. „Fajt és Langer optikus és gépész (korábban Bécsben, jelenleg Pesten) ezennel bejelentik, hogy megnyitották jól bevált üzletüket, és ajánlják magukat mind az optikai, matematikai és fizikai műszerek minden fajtájának gyártására, mind pedig azok legtökéletesebb javítására.” A német nyelvű hirdetés hivatkozott még mindenféle szemüvegek, lencsék és távcsövek nagy készletére.⁷⁴ Az Iparegyesület *Hetilapja* a Fajth és Nusz vállalat – „fényészeti – optikai gyár” – alakulását 1845 nyarán adta hírül.⁷⁵ A *Hetilap* és más hírlapok hirdetése szerint a gyár és az üzlet többször helyet változtatott, így az egyes későbbi szerzők azt a címet idézik, amelyre épp rátaláltak. Érdeemes megjegyezni, hogy a társ, Nusz Antal tagja volt az Iparegyesület mechanikai szakosztályának, melynek elnöke Jedlik Ányos, tollvivője (titkára) pedig dr. Vállas Antal volt.⁷⁶ Mint ismert, az utóbbi mutatta be a dagerrotípiát a készítését az Akadémián, nyomban a felfedezése után. Jedlik Ányosról pedig tudjuk, hogy fénytani kísérleteihez épp Fajth János csiszolt lencsét a számára. A professzor pannonhalmi iratai között Karlovits Károly 1865-ös keltezésű számlát is látott tőle, amely dátum az alábbi adatok szerint kétségesnek tűnik.⁷⁷

A fotótörténetben a látszerészi, kereskedői adatok szórványos idézése mellett azt is valamelyest számontartják, hogy Fajth János fényképészként is tevékenykedett. Működése egyelőre azonban csak töredékeiben ismert. A *Pester Lloyd Kalender* adatai szerint 1859 és 1862 között a Barátok terén, a Hatvani utca 1. szám alatt volt műterme. 1861-ben, hirdetése szerint, a pol-

CLXXVI

FAJTH JÁNOS

FÉNYKÉPIRÓ

PESTEN,

Barátok-terén 1-ső szám alatt gránátos utca szegletén.

Azon meleg részvétnek, melyet fényképírdám eddig is tapasztalt s mely naponta számos látogatásoknak és megrendeléseknek örvend, köszönhetem, hogy telepzetem pestbudán a legkedveltebbek közüllön. — Megnyitottam ennél fogva **fényképírdámat egész új felszereléssel** külföldi modor szerint, és nagy költséggel szerezvén be a készülleteket, minden törekvésem és tanulmányaim oda leendenek irányozva, a t. cz. közönségnek legtökéletesebb mutatványokkal szolgálni, melyek csak külföldön, hol ezen ága a művészetnek a tökéletesség netovábbját már elérte, láthatók.

Szives megrendelések pontos eszközlésére a lehető legjutányosabb áron mindenkor kész vagyok.

FAJTH JÁNOS fényképíró.

7. Fájth János hirdetése. *Pester Lloyd Kalender*, 1861. Digitális másolat, Hungaricana

gárok által kedvelt műhelyét új, drága, angol gépezetekkel szerelte fel.⁷⁸ (7. kép) Ismeretes, hogy 1862-től rövid ideig együttműködött Barabás Miklóssal, akivel a pesti Úri (ma Petőfi) utcában, a Korona (ma Régiposta) utca sarkán közös műtermet tartottak fenn. „Társam a gépi részt kezeli – nyilatkozta Barabás –, én pedig a művészeti elrendezéssel foglalkozván, törekszünk a művészet igényeinek e téren lehetőleg megfelelni.”⁷⁹ Fejős Imre megfogal-

mazása szerint Barabás „[m]unkatársát rosszul választotta”,⁸⁰ emiatt közös vállalkozásuk nem bizonyult tartósnak. Szétválásuk után Fajth János egy sarokkal odébb, az Uri utca 8. sz. alatti új napfényműteremben folytatta működését, amely Pataki József 1862-ben építtetett kő- és műnyomdájának része volt.⁸¹ Vahot Imre a két évvel később megjelent *Budapesti kalauz*ban korábbi útítársát nem tüntette föl a fényképészek között.⁸²

A fényképésműtermeknek a Történeti Fényképtárban gondozott jegyzéke szerint Fajth 1845 és 1861 között működött az utóbb említett helyen, ami ily módon téves adat. A listában nyilvántartják az említett Hatvani utcai műtermét 1861-re datálva, továbbá egy közös fényirdát Christ (Anna) és Fajth János nevén, amely a Beleznay-kertben fogadta ügyfeleit az 1870 körüli években. Ebben a nyilvántartásban olyan adat is szerepel, hogy közös műtermük 1870 és 1880 között a Kerepesi út 9. sz. alatt volt található.⁸³ Farkas Zsuzsa egy addig nem ismert forrás alapján megbízhatóbb adattal szolgál: Christ Anna és Fajth János Beleznay-kerti, Ötpacsirta utcai műtermét 1868 és 1870 közötti időre teszi, amely stúdiót utóbb Christ Anna egyedül vitte tovább.⁸⁴ Az említett datálások és helyszínek azonban további pontosítást igényelnek. A fotótörténészek számára eddig ismeretlen új adat, hogy Fajth János 1869. október 13-án, 52 éves korában hunyt el. A magyar és német nyelvű gyászjelentő (8. kép) fényképésznek nevezi, az optikusi, kereskedői múltját nem említi. Családja nem volt, a gyászjelentőt Fajth N. – édesanyja? – és testvérei bocsátották ki a Reáltanoda utca 7. sz. alatti lakás címén.⁸⁵

Ezúttal Fajth Jánosnak nem a kései fényképészeti működése a kérdés, hanem a Vahot Imrével közös országjárás során folytatott dagerrotipizálás. Az út rekonstrukciója bizonyítja, hogy számottevő mennyiségben rögzí-

Fajth N. saját és gyermekei nevében mélyen szomorodott szívvvel jelenti forrón szeretett fia illetőleg testvér

FAJTH JÁNOS

fényképész

halálát, ki 1869-ki október 13-án rövid szenvedés után, tüdőszélhűdés következtében, élte 52-ik évében jobblétre szenderült.

A boldogultnak hült teteme csütörtökön f. hó 14-én délután fél 4 órakor fog ünnepélyesen beszonteltetni és a ke-repesi út melletti sírkertben örök nyugalomra tétetni; — az engesztelő szent mise áldozat pedig szombaton f. hó 16-án, dél-előtt 10 órakor a belvárosi főtemplomban tartatni, mihez minden barátjaik és ismerőseik meghívotnak.

Pest, 1869-ki október 13-án

(Lakás: Reáltanoda utca 7. sz.)

Fajth gibt in seinem und seiner Kinder Namen mit tiefbetrübtem Herzen Nachricht von dem Ableben seines vielgeliebten Sohnes resp. Bruders

JOHANN FAJTH

Fotograf.

welcher den 13. Octob. 1869 nach kurzem Leiden in Folge der Lungenlähmung im 52. Lebensjahre selig im Herrn entschlafen ist.

Die irdische Hülle des Vorbliebenen wird Donnerstag den 14. d. M. Nachmittag 1/4 Uhr feierlich eingesegnet und auf dem Friedhofe nächst der Kerpescherlinie zur ewigen Ruhe beigesetzt, — die Seelenandacht aber Samstag den 16. d. M. Vormittag 10 Uhr in der Stadt-Pfarrkirche abgehalten, wozu alle Freunde und Bekannte zur Theilnahme eingeladen sind.

Pest, den 13. October 1869.

(Wohnung: Realschulgasse Nr. 7.)

Pest. 1869. Nyomtatott Dattakata Emréd. (Új pao irat-tele 6. sz.)

8. Fajth János gyászjelentője. Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentések

tett táj-, város- és épületképeket, valamint ténylegesen neki köszönhető, hogy – Fejős Imre fordulatával élve – „a nép arca megjelent az ezüstlemezen”. Nem egy vagy két alkalommal, hanem több ízben, sőt sorozatokban. S ez az első ilyen célú vállalkozás már dokumentálhatóan összetett reprezentációs keretben s céllal valósult meg. A fennmaradt dagerrotípiák hiányában Fajth mégsem úgy szerepel a magyar fotótörténetben, mint a műfaj számot-

tevő alkotója. Flesch Bálint sem tartja nyilván a magyarországi dagerrotípiák adatbázisában.⁸⁶ Talán azért sem, mert mindeddig csak homályos és pontatlan utalásokból lehetett tudni a működéséről. A felvett képek többé-kevésbé pontos listája alapján remélhetőleg nagyobb az esélye annak, hogy munkáiból esetleg akár csak egyet a későbbiekben sikerül föllelni vagy azonosítani.

Amikor Vahot Imre beszámolt útjukról a *Pesti Divatlapban*, azzal fejezte be írását, hogy „most már a leghívebb képekkel, s legérdekesebb adatokkal” bőven el van látva, így folyóiratának új folyama még a legmagasabb követeléseket is ki fogja elégíteni. Amikor pedig az új sorozat első számát közreadta, az előfizetési felhívásban nemcsak azt jegyezte meg, hogy ez is hat füzetben fog megjelenni, hanem hogy a lap „nagyobbára daguerreotyp után készült, az eddigieknél sokkal diszesebb képekkel, lehetőleg gyors kiállítás- és szállítással” valósul meg.⁸⁷ A második számot az 1848. márciusi pesti vásárra akarta kiadni, azonban hetilapjának egy jegyzetében közölte az olvasókkal, hogy „olly körülmények miatt, mellyeket szerkesztőnek elhárítani hatalmában nem áll”, nem tud megjelenni. Ekkor még azt ígérte, hogy „a hiányt hova hamarább pótolni igyekvünk”.⁸⁸ A forradalmi események, majd a szabadságharc azonban a folytatást végleg elsodorta. Az előfizetők Vahot *Országgyűlési emlék* című 1848-ra kiadott almanachját kapták meg kárpótlásul.⁸⁹

Vahot a Zalában, Vasban és Sopronban készített képek felsorolásakor úgy fogalmazott, hogy azok saját birtokában vannak. Kérdés, hogy ezt szó szerint kell-e érteni, és a képeket valóban átadta-e neki a fényképész. Ha igen, akkor is felmerül, hogy vajon mennyit tartott magánál, és maradtak-e Fajth Jánosnál is dagerrotípiák. A sümegi vár, Somlyó, Pápa, Győr és Szentmárton

felvételezésénél Vahot – mint jelezte – nem volt jelen, így elkészültük s későbbi sorsuk még bizonytalanabb. A szerkesztőről tudott, hogy fényképek szép gyűjteményére tett szert. Mintegy tíz évvel a dunántúli országjárás után írta a *Pesti Napló* Vahot Imre új képes naptárának megjelenése alkalmával, hogy „oly gazdag eredeti gyűjteménnyel mint Vahot, egy kiadó sem bir, mit számos vállalatánál már bebizonyított; photographiai arczképeinek száma 50-re, tájkép- s népviseleti képeié 200-ra felmegy.”⁹⁰ Ebből ugyan nem derül ki, hogy ezek között voltak-e a dagerrotípiák, avagy a gyűjtemény „csak” az újabb papírképekből állt, közöttük például Varsányi János felvételeivel. Nehezen hihető azonban, hogy gyűjteménye (ekkor már) ne tartalmazta volna az első dagerrotípiáit. Gyűjteményének későbbi sorsa ismeretlen. Vahot Imre 1861 végén olyan anyagi csődbe jutott, hogy pesti házát és „nagyértékű könyvtárát is elárverezték”.⁹¹ Ekkor talán a fotográfiákat sem tudta megmenteni, s feltételezhető, hogy fényképgyűjteménye is ekkor kezdett szétszóródni.

A Vahothoz köthető publikált képrepertoár forrás szerinti alapos vizsgálata még várat magára, aminek nehézségeit ezúttal csak néhány példa erejéig érzékeltethetjük. A fraknói várat – amelyet útjukon augusztus 16-án látogattak meg – az orvosok és természetvizsgálók soproni gyűlésének ismertetésekor már 1847-ben részletesen bemutatta a *Pesti Divatlap*ban. Évekkel később a *Vahot Imre nagy képes naptára* 1855-es kötetében ismét megjelentetett egy szerző nélküli ismertetőt a várról, amely a történeti bevezető után teljes egészében idézte az ő korábbi leírását. Kép csak az utóbbinál látható, de nincs feltüntetve, hogy mi alapján metszették. Érdekes azonban megjegyezni, hogy Vahot az 1847-es jegyzetét a fraknói vár kincstárának látnivalóival

zárta, majd megjegyezte: „A várhoz közel lévő Rozália hegyről szép kilátást nagyon dicsérik, de mivel siettem vissza Sopronba, most az egyszer a belátással is megelégedtem.”⁹² A naptárban közölt metszet a vár távlati képe, épp a Rozália-hegy felőli oldalával. Ez ugyanakkor nem perdöntő abban a tekintetben, hogy a kép nem dagerrotípiára alapszik, hiszen a szerkesztő képjegyzéke feltüntette Fraknót, a fényképész pedig egyedül is elkészíthette a felvételt a közeli hegyről. A metszetről mindenesetre nincs utalás az esetleges forrásra.

Hasonló a keszthelyi Georgikon nem túl igényes képe, amely ugyanebben a naptárban jelent meg, s ahol a Vahot-jegyzék szerint szintén készült dagerrotípiára. Az alapító, gr. Festetics György részletes életrajzát és működését viszont csak a két évvel későbbi naptárában közölte. Ugyanitt a hálás témát kínáló Balatonfüredet is bemutatta egy kép kíséretében, amellyel kapcsolatban a szöveg utal arra, hogy „Szerelmei rajza után van metszve”.⁹³ A leírás felsorolja a környék látnivalóit, szinte teljesen abban a sorrendben, ahogy a vonatkozó dagerrotípiákat Vahot sorjázta hazatérése után. A szöveg mindamellett nem a sajátja. Vahot ugyanis átvette a szerző neve nélkül munkatársának, Jenevai Lászlónak azt a leírását, amelyet az általa szerkesztett és 1855-ben kiadott *A nagy világ képekben* című munkája számára írt. Ebben a kötetben is közölte a Szerelmey Miklós 1848-ban megjelent *Balaton album*ának füredi metszetét – kissé átrajzolt és jóval gyengébb minőségű fametszetű változatában.⁹⁴ Vahot Imre ugyanakkor mint kiadó különféle képeket is megjelentetett és árusított, köztük egy *Balaton-Füred és vidéke* című többosztatú könyomatú vedutát. A lapon szerepel, hogy e kép tervezője és kiadó-tulajdonosa Vahot

9. *Balaton-Füred és vidéke.* Színezett litográfia, tervezője és kiadó-tulajdonosa Vahot Imre. Természet után festette Zombory Gusztáv, készült Reiffenstein és Rösch műintézetében Bécsben, 1859 körül. Központi Antikvárium 117. árverés, 2010. dec. 3., 8. tétel.

Imre, s „természet után festette Zombory Gusztáv”. A műlap elrendezése hasonló a lapjában közölt Sopron vagy Eger bemutatásához: egy központi kép körül további ábrák helyezkednek el. Ebben az esetben még dúsabb az elrendezés, és a körbefutó díszítések is gazdagabbak. Ami Zombory képeit illeti, Füred tó felőli látképe, a Tátika-várrom, vagy a Badacsony-öböl rajza eléggé emlékeztet a Szerelmey-kiadvány képeire, úgyhogy az sem kizárt, hogy

a fiatal rajzoló látását a *Balaton albuma* mellett Fajth János dagerrotípiái is segítették. A litográfia a bécsi Reiffenstein és Rösch műintézetében készült. Kiadták „színezett nyomású” változatban is (9. kép), amelyet Vahot az 1860-ra szóló naptárában hirdetett 1 forintos áron.⁹⁵

A dunántúli országjáráskor készített fényképek felsorolásában Győr is szerepelt, ahol Fajth János egyedül járt, ha valóban teljesítette ígéretét. A városról Vahot később ismertetőt közölt az imént hivatkozott 1857-es *Magyar- és erdélyországi nagy képes naptárában*. A hozzá tartozó kép azonban ez esetben is a forrás feltüntetése nélkül jelent meg.⁹⁶

Csábító lenne feltételezni, hogy Vahot új hetilapja, a *Napkelet* első évfolyamában az elsőként említett „etnografikus” felvétel metszetátiratát jelentette meg 1857-ben. Igaz, a Tapolca vidékén levétetett „véghetetlen cifra szűrű juhász” itt egyedül, „Böskéje” nélkül látható, ha egyáltalán ő az. (10. kép) A kép aláírás Zala megyei népviseletként határozza meg az ábrát, és a zalaegerszegi húsvéti határjárásról szóló szokásleírásnál szerepel. A kép nem kapcsolódik a szöveghez, amely a székely határkerülés és a göcseji, zalai szokás kissé bizarr genetikus kapcsolatát fejtegeti a kolozsvári líceum tanára és könyvtárnoka, Vass József tollából.⁹⁷ Vahot azonban egy évvel később újraközölte ezt a képet a *Mátyás diák naptára* 1858-as kötetében. A *Szala* [sic] *megyei kanász* képaláírással ellátott ábra ezúttal a kanász jellemzését adó rövid leírást szemlélteti. „Képünk – így a szöveg – Rumi A. rajza nyomán készült. Látható rajta a szalai kanász cifra szűrrel a nyakában, furkós bottal a kezében.”⁹⁸ Nincs szó ezüstlemezre rögzített előképről, mint a Sobri család esetében, noha itt sem lehet kizárni, hogy a pesti lapoknak dolgozó rajzoló ne

10. Zala megyei népviselet. Fametszet, *Napkelet*, 1857. jún. 25. (25. sz.) 401

használta volna fel a Fajth-féle dagerrotípiá(ka)t. A szerkesztő talán nem tartotta fontosnak ezt részletezni a széles olvasóközönségnek, főként a tanulóifjúságnak szóló kalendáriumban. Az is elképzelhető, hogy már nem állt kapcsolatban Fajth Jánossal – magyarul: nem várt tőle semmit, netán időközben össze is különböztek –, így nem is tartotta szükségesnek felidézni az ő szerepét. A Sobri családi és a soproni metszeteknél talán épp azért hivatkozott a fényképi alapra, mert ezzel még „tartozott” útitársának a közös vállalkozás végeztével. Tíz évvel később azonban már az volt az érdeke, hogy közvetlen munkatársait, a rajzólóit ismerje el nevük említésével. Mindez persze inkább csak spekuláció, de összhangba hozható Vahot Imre rapszodikus, saját érdekeit akár mások rovására is érvényesítő jellemével, illetve szerkesztői gyakorlatával.

Kitekintés – mi lett volna, ha...

„Két testvérével ellentétben – írta T. Erdélyi Ilona Vahot Imréről –, akik önzetlenül segítettek, akiből minden álság hiányzott, neki soha nem voltak lelkiismeret-furdalásai. Saját műfajában azonban Vahot tehetséges volt. Jó szervező és szerkesztő volt, aki ráadásul jól és könnyen írt.”⁹⁹ Tegyük hozzá: ritka, eddig kellően nem méltányolt érzékenységet tanúsított a képek ismeretközlő, vagy elvontabban: tudatformáló, társadalomszervező szerepe s hatása iránt. Ha a *Magyarföld és népei* új sorozatába vetett reményei valóra válhattak volna, a dagerrotípiá képrögzítő újdonságát kihasználó hasonló mű lenne a birtokunkban, mint amilyenek sokkal kedvezőbb körülmények között az 1840-es években főleg Franciaországban, s néhol másutt Európában is megjelentek. A horizont igen tágas, noha az eddigi kutatások csak néhány ilyen kiadvány behatóbb ismertetésére korlátozódnak.¹⁰⁰ A leghíresebb, legátfogóbb mű Noël-Marie-Paymal Lerebours (1807–1873), a párizsi csillagászati obszervatórium optikusa, emellett dagerrotipista két kötetben kiadott látványos összeállítása a világ akkor ismert nevezetes műemlékeiről. Az *Excursions Daguerriennes* számos közreműködő megszervezésével és munkája eredményeként készült. Lerebours részben saját gyártású dagerrotip felszereléssel látott el utazókat, hogy különböző országokban felvételeket készítsenek a számára, részben több országból, városból kapott lemezeket helyi dagerrotipistáktól. Összesen 1200 felvételéből válogatta ki az első kötet anyagát, amely 1840–1842-ben jelent meg 15 füzetben. Mindegyik négy metszetlapot tartalmazott a hozzájuk tartozó magyarázatokkal. A képek akvatinta technikájú acélmetszetek, a metszetkiadással és kereskedéssel

foglalkozó párizsi Rittner et Goupil cég, valamint a Bougeard nyomda kivitelezésében. A látképeken feltüntetett emberalakokat a helyszínen rögzített rajzvázlatok alapján vitték át a metszetekre. Emberábrázolásra tehát még nem használták a dagerrotípiát. A normál sorozat mellett egy kézzel festett, színezett változat és egy nagy méretű, luxusverzió is napvilágot látott. Az 51 metszetlapból álló második kötet füzetenként 1843-ban került ki a nyomdából. Ebben néhány litográfia és három Hyppolite Fizeau módszerével, közvetlenül a dagerrotípiáról metszett nyomat is helyet kapott.¹⁰¹

A képaláírásokban a dagerrotípiák Lerebours nevén szerepelnek, de ez nem azt jelenti, hogy mindet ő készítette volna. A szignó a képek (egykori) tulajdonjogára utal. Az is valószínű azonban, hogy néhány képhez a szerkesztő saját felvételeit használta. Ennek kibogozása nem könnyű feladvány. Érdeemes egy esetet idézni a háttér több összefüggést is jelző érzékeltetése érdekében. Egy bécsi lap párizsi tudósítása szerint a Francia Akadémia 1840. január 13-i ülésén a fizikus, „Dr. Arago gyönyörű dagerrotip képeket mutatott be, amelyek Lerebours úr Rómában készített, és amelyek közül különösen a Mario-hegy látványa, a Tiberisben tükröződő épületekkel és fákkal, váltott ki csodálatot”.¹⁰² Ezt a látványt már az első füzet harmadik metszetlapja sikeresen reprodukálta, nagy valószínűséggel Lerebours-nak az Akadémián bemutatott lemeze nyomán. (A kötetben ez a 42. számú metszet.) Ám az ülés francia jegyzőkönyve nem a bécsi lap tudósítója által kiemelt mozzanatot rögzítette, hanem egészen mást. Ezek szerint a bemutatott dagerrotípiát egy ismeretlen személy készítette, akit Lerebours Itáliába küldött, hogy látképeket készítsen a számára. Arago szerint az illető nem művész, nem is fizikus. Ellenben a tőle

kapott művek tökéletessége elegendő bizonyíték arra, hogy „a fényképezés eljárásai mindenki számára elérhetők, mivel nem igényelnek előzetes tudást, hanem csak azt a fokú gondosságot, amelyet minden művelethez be kell vetni a siker érdekében”.¹⁰³

Lerebours vállalkozását több helyütt is mintának tekintették. Ennek hatására indult egy olasz vállalkozás, amelynek munkái azonban nem jelentek meg. A svájci városokról és tájakról Franziska Möllinger (1817–1880) rögzített dagerrotípiákat, s elsőként adott ki ezek alapján készült metszetekkel illusztrált kiadványt Svájcban 1844-ben. A munkát 120 litográfiára tervezte, de valószínűleg csak négy részlet jelent meg. Ma 17 metszet ismeretes, s csupán egy dagerrotípiá-előkép maradt fenn. A metszetek kétszer akkorák, mint az elveszett dagerrotípiák.¹⁰⁴

Az *Excursions Daguerriennes*-nel párhuzamosan több franciaországi táj, város, műemlék hasonló, átrajzolósos technikát alkalmazó bemutatása is napvilágot látott. Kiemelkedik közülük a Párizsról és környékéről készült képsorozat, amely szintén 1840-ben jelent meg, talán elsőként a metszetátíratú művek sorában. A kiadó, a francia képes politikai szatíra megteremtője, Charles Philipon (1800–1861) a gloire fővárosának és környékének jelentős épületeit, nevezetes színhelyeit, történeti emlékeit gyűjtötte egybe füzetes vállalkozásában. A sorozat négyoldalanként jelent meg: egy-egy színezett, dagerrotípiá alapján rajzolt és metszett könyomatú képhez háromoldalnyi történeti ismertető, műleírás tartozott. Az egybekötött *Paris et ses environs: reproduit par le daguerréotype* című, litografált album 60 képet tartalmaz. Feltünteti a szövegírók, a rajzoló

és a metszők nevét, ám a dagerrotípiák készítői nincsenek nevesítve.¹⁰⁵ A dagerrotípia mint innováció kezdettől inspiratív tényező ugyan, de aki előállítja, még nem számít, mert ő csak technikus, a nyersanyagot szállítja a magasabb rangú művészek számára. Idővel ez változott, az elsődleges kép előállítója is általában kilép az ismeretlenség homályából. Így amikor a párizsi képes hetilap, a *L'illustration* először publikált fénykép – azaz dagerrotípia – alapján két riportképet, feltüntették a forrást és a képkészítő nevét. A júniusi párizsi forradalomról tudósító, 1848. július 8-án megjelent lapszám két metszetet közölt a Saint-Maur-Popincourt utcai barikádról, az egyik a június 25-i vasárnap reggeli, a másik az ostrom utáni, hétfői állapotot ábrázolja. Mindkét képet „M. Thibault dagerrotip lemeze alapján” metszették fába. Az előzmények fennmaradtak. Charles François Thibault (1801–1871) dagerrotipista vasárnap egymás után két felvételt készített. Az egyik a párizsi várostörténeti múzeumba, a Musée Carnavalet birtokába került 1934-ben, a másikat, valamint a másnap rögzített dagerrotípiát állami vásárlás jóvoltából 2002 óta a Musée d'Orsay őrzi. Újabb adatok jelzik, hogy hasonló gyakorlat, ti. a metszet előképét alkotó személy nevének feltüntetése éppen a forradalmak évében Közép-Európában is érvényesült.¹⁰⁶

Még egy francia példa kívánczik ide, amely a forrásanyag negyedszázaddal ezelőtti előkerülése miatt különleges esetnek számít. Emellett azt is tanúsítja, hogy dagerrotípia-alapú metszetábrázolások nem csak Párizsban készültek, s a módszernek vidéken is voltak követői. Nantes emlékeiről és környékéről Jules Forest helyi könyvkereskedő jelentetett meg – a korban szokásos módon – füzetenként egy sorozatot 1841–1843 folyamán. Mindegyik két-két

metszetet tartalmazott. A kiadó előfizetési alapon tíz számot szándékozott kiadni „elsőrangú párizsi metszők” képeivel. Végül ennél kevesebb készült el, s mindegyikhez Frédéric Salathé (1793–1858) készített dagerrotípiák alapján acélmetszeteket.¹⁰⁷ Bár Bretagne-nak ezen a déli részén is több név szerint ismert hivatásos daguerrotipista működött, egészen a közelmúltig nem lehetett tudni, ki örökölte meg Nantes legfontosabb építményeit, kikötőjét s a környező sólepárlók melletti néhány kisváros látványát. A Christie’s 2000-ben tartott londoni fotóárverésén azonban napvilágra került 22, többségében 1840–1842 folyamán készült dagerrotípia, amelyek nagy valószínűséggel épp e metszetek előképeül szolgáltak. A lemezeket részben a kiadó saját maga, továbbá testvére, Henry Forest készítette, s a család leszármazottjainak hagyatékában őrződtek meg. Az egyik felvétel már 1839-ben (!) megjelent metszetként egy történeti forráskiadványban. Az árveréssel a családi kollekció szétszóródott, és néhányat utóbb újra elárvereztek. A Nantes-i Múzeum állami segítséggel három olyan felvételt tudott így módon megvásárolni, amelyek alapján a nevezett sorozat három nantes-i metszete készült.¹⁰⁸ A hagyaték felbukkanása ritka lehetőséget kínált a fotografált kép és másolat összevetésére. Azt a metszetet például, amely az óceán mellett fekvő Croisic nevű kisváros öbölparti főterét és épületeit ábrázolja, két, nagyjából azonos pontról felvett, a tér tágasságát jól mutató dagerrotípia alapján komponálta meg alkotója. A felvételeket a kereskedő, Jules Forest készítette, s az egyikre két mozdulatlan alakot is állított. A Salathé által metszett lemez a két kép perspektíváját egyesíti. Emellett mintegy 20 figurával egészítette ki a jelenetet,

amelyek a méretarányokat hivatottak megadni. Sok közülük azonban nincs arányban a környezettel.¹⁰⁹

Az eddig említettekhez képest más jellegű volt az angol ügyvéd, újság- és színműíró Henry Mayhew (1812–1887) munkája, amely a londoni munkások, szegények életét mutatta be egy 1851-ben kiadott kötetben. Újságíróként eredetileg a *Morning Chronicle*-nak írt cikksorozatban vette számba a munkástípusokat, az élet- és munkakörülmények mostoha viszonyait, illetve egyes eltűnőben lévő foglalkozási ágakat. Riportjaival a munkások saját hangját akarta megszólaltatni a liberális társadalmi reform reményében. A nagyobb hitelesség érdekében kapcsolatba lépett Richard Beard (1801–1885) fényképezési vállalkozóval, az első londoni dagerrotípia-műterem tulajdonosával. Mayhew az ő felügyelete mellett portrékat készíttetett az egyes munkástípusokról. A cikkeiből szerkesztett kötet fametszetekkel jelent meg, 23-at dagerrotípia alapján metszettek. Noha mindegyiket Beard jegyzi, a felvételek nem az ő munkái, legföljebb csak párat készített ő maga. Az átrajzolt metszetek minősége azonban jóval elmaradt a hivatkozott francia példákétól. Az élettelen alakok, az elnagyolt háttér nem adták vissza a valóságos viszonyokat. Ennek a kötetnek mindemellett a tárgya a társadalom volt, és nem a műemlékek, műalkotások vagy a táj látványos bemutatása. A dagerrotípia átírása itt más műfajt képviselt, mint az idézett francia albumokban. A fogadtatás felemás volt, Charles Dickenst inspirálta, mások visszafogottsága akár az elutasításig terjedt. Történetileg Mayhew és Beard törekvését a fénykép első társadalmi célú felhasználásának szokás tekinteni, s az újságírójában

– mellesleg a *Punch* szatirikus lap egyik alapítója – szinte az „oral history” atyja is felfedezhető.¹¹⁰

Vahot Imre elképzelése és torzóban maradt lapja jól beleillik a példákkal idézett törekvésekbe. Az sem mellékes, hogy a Fajth Jánossal megtett útjukon rögzített felvételek szám szerint is kiállják a versenyt a hivatkozott esetek többségével. Munkájuk elsősorban a tájakat, városokat, történeti relikviákat felvonultató képes albumok tradíciójával áll párhuzamban. A szerkesztő nemcsak egy régebbi hagyományt követett, hanem arra az újabb prezentációs formára és technikára is ráértett, amely az új képrögzítési mód alkalmazása révén megújított egy korábbi műfajt a 19. század derekán. Vahot talán látott ilyen kísérleteket Európában, vagy legalábbis közvetve értesült róluk, mindenesetre maga is megpróbálkozott az új módszerrel országismertető szándékai megvalósítása érdekében. Társadalmi érzékenysége, romantikus látásmódja a néptípusok felfedezésében, illetve a nép látványos ábrázolásában öltött testet, amelynek szintén megvoltak a hagyományai, de a képi konstrukció társadalmasításában kortársaihoz képest kitüntetett szerepet vitt. Célja ebben a vonatkozásban is a nemzeti kultúra építésének szélesebb áramába illeszkedett, miközben a sajtópiac alakulását új irányban igyekezett befolyásolni s tágítani. A feltételek azonban nem kedveztek a számára, jelentősebb áttörést nem tudott elérni. A dagerrotípián alapuló illusztráció rövid életű műfaja ily módon éppen csak felbukkant Magyarországon – köszönhetően elsősorban Vahot Imre fellépésének.

Az áttekintés, illetve az esettanulmány egy további hozadéka, hogy általános értelemben is új fénybe állítja Vahot Imre alakját és pályáját. A *Magyar-*

föld és népei esete azt példázza, hogy a szerkesztő saját szerepéről, társadalmi küldetéséről vallott felfogása és gyakorlata milyen újszerű, a kortárs érzékelés számára szokatlan modellt képviselt. Ennek jelentősége az irodalomtörténetben sem talált mindeddig igazán visszhangra. Az egykor a „felszínesség apostolának” nevezett, csupán a „sikerre, hatásra figyelő”, a példányszámot hajszoló Vahot alakjával¹¹¹ szemben tevékenységében az írói-szerkesztői habitus modernitását kell meglátnunk. A felemlített külföldi példákkal egyidejűleg testesítette meg a különböző szerepeket ötvöző irodalmi vállalkozó típusát, aki egyszerre volt szerkesztő, kiadó, képek kurátora, helyszíni tudósító – már-már riporter –, továbbá a „személyes tapasztalásokra” építő népismeik közíró. Ilyenként nevezhető egy szemlélet előfutárának, proto-etnográfusnak, aki tevőleges szerepet játszott a néprajz önmegteremtő folyamatában, különös hangsúllyal a vizualitás és a fotográfia hasznosításra sarkalló szerepének felismerésével. Fejős Imre úgy fogalmazott, hogy „a fejlődés elején a dolgok differenciátlanok”. A differenciálódás egyben aktív alkotófolyamat, amely létrehozza az egyes szakterületeket, különböző vizuális regisztereket, műfajokat. A néprajz is így jön létre – a 19. század derekán legfőljebb kezdeményeiről beszélhetünk –, és az egyik formálója a fotográfia, a modernitás innovációja. Egyik sem kész tény, hanem folyamat, amelyek egymással is komplex módon kapcsolódnak össze.

Végjegyzet

- 1 George BATCHEN, *Negative/Positive. A History of Photography* (London – New York: Routledge, 2021), főként: 1–16, 172, 258–259.
- 2 BATA Tímea, „»Az volt a célom, hogy megörökítsem mindazt, ami szép és gyűjtéseimet tökéletesítsem«. Kankovszky Ervin és a néprajzi fotográfia”, *Fotótörténet 2* (2022): 145–172, fotótörténeti érdeklődéséről: 147. Hasonló források alapján, de más felfogásban írta meg Kreilisheim György 1941-ben az Officina által kiadott *Régi magyar fényképezés* című munkáját, amelyet a Vintage Galéria 1998-ban újra kiadott, de illusztrációk nélkül.
- 3 KANKOWSZKY Ervin, „A magyar fényképezés nagyjai”, *Fotoszemle 6*, 1. sz. (1943): 18–19., 18.
- 4 FEJŐS Imre, „A fényképezés feltalálása Magyarországon. Magyar daguerreotipisták”, *Foto 6*. sz. (1954): 1–2., 2.
- 5 FEJŐS Imre, „A magyar fényképezés kezdetei”, *Folia Archeologica 9*. (1957): 243–255., 251. – a 29. lábjegyzetben hivatkozott források: *Pesti Divatlap*, 1847. 927., 1818. [ez nem létező oldalszám, feltehetőleg a 1218 a helyes]; *Magyarföld és népei VI-dik füzet* (1847): boríték; Uo. második szállítmány 1. 13–16. és boríték. – Ez utóbbit úgy kell érteni, hogy a *Magyarföld és népei VI.* füzeté, amely 1847-ben jelent meg, valamint az új sorozat első és egyetlen száma, amely 1848-as évszámmal látott napvilágot.
- 6 *Pesti Divatlap*, 1847. szept. 16. (38. sz.) 1218.
- 7 *Budapesti Hiradó*, 1847. szept. 19. (664. sz.) 200.
- 8 „Sobricsalád Vasmegyében”, *Pesti Divatlap*, 1847. nov. 11. (46. sz.) 1457–1463.
- 9 *Fotólexikon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 186.
- 10 Uo. 93.
- 11 Uo. 620.
- 12 GERSZI Teréz, *A magyar kőrajzolás története a XIX. században* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 58, 59.; 39. kép, a hozzátartozó téves meghatározás a katalógus részben található, 214.
- 13 KARLOVITS Károly és BEKE László, *A fényképezés kezdetei Magyarországon. Sokszorosított kézirat* [1979] 11.; Károly KARLOVITS és László BEKE, „The Beginnings of Photography in Hungary”, *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve 20*. 1980. (Székesfehérvár, 1983), 249–267., 253. Forrást nem adnak, miként Karlovits angol nyelvű tanulmánya sem („Early Photography in Eastern Europe: Hungary”, *History of Photography 2*, 1. sz. [1978], 53–74, 58.), de szöveg szinte szó szerint azonos a Fejős Imrétől, illetve a *Fotólexikon*ból fentebb idézett részletekkel. A székesfehérvári kiállításához lásd BÁN András, „Beke László és A fényképezés kezdetei, avagy hogyan tudomány a fotótörténet?”, *Fotótörténet 2* (2022): 279–297.

- 14 BÁN András, „Bevezető”, in BÁN András, szerk., *Fotográfózásról* (Budapest: Múzsák Közművelődési Kiadó, [1984]), 21.
- 15 Uo., a hivatkozás, a 19. lábjegyzet: *Pesti Divatlap*, 1947: 1119.
- 16 FOGARASI Klára, „Az akvarelltől az emlékfotográfiáig”, *Néprajzi Értesítő* 79. (1997): 141–156., 144.
- 17 FARKAS Zsuzsa, *Festő fényképészek, 1840–1880* (Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005), 54. – A soproni képre a mutató alapján hivatkozik, lásd 6. jegyzet.
- 18 Uo., 85–100. Vahot és Varsányi kapcsolat régóta tudott, de a fényképi háttér ismerete nélkül, lásd GERSZI: *A magyar kőrajzolás története...*, 100.
- 19 FARKAS Zsuzsa, „Népkép”, *Néprajzi Értesítő* 89 (2007): 107–126., 109. A megadott hivatkozás: *Pesti Divatlap*, 1847. évf. 1179.
- 20 TOMSICS Emőke, „A valóság és képi mása. A fotográfia az 1867. évi koronázáson”, *Történelmi Szemle* 51, 3. sz. (2009): 385–417., 398.; Uő, „Lehetőségek és kényszer: a fotográfia a nyomtatott képek világában Magyarországon az 1880-as évek előtt”, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 39 (2014): 191–214., 194.; Uő, „A fotográfia a reprodukció korában. Szempontok az 1850–60-as évek nyomtatott képeinek forráskritikájához”, *Folia Historica* 29 (2014): 9–58., 34.
- 21 Uo., 51.
- 22 Az új folyam első számát már 1847 novemberében kinyomtatták, lásd *Pesti Hirlap*, 1847. nov. 4., 292.; *Budapesti Hiradó*, 1847. nov. 9.; *Pesti Divatlap*, 1847. nov. 11. (46. sz.) 1466. A litográfiát újraközölte mindkét megjelenésre hivatkozva, de a fényképi háttér ismerete nélkül RÓZSA György, *Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek* (Budapest: HG és Társa Kiadó Kft., 1995), 114–115. (109. sz. kép), 159.
- 23 KRESZ Mária, *Magyar parasztviseletek* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1956), 170., 232. – A műnek létezik egy tökéletesen azonos formájú, ugyanakkor megjelent, ám kevesebb forrást közlő és jegyzetapparátust nem tartalmazó népszerű változata is, amely a Vahottól idézett forrásnál épp a kép készítésének körülményeit nem tartalmazza (121. old). A kötet német nyelven is megjelent, szintén két verzióban.
- 24 FLÓRIÁN Márta, „Hogyan öltözködött a Vas megyei köznép?”, *Vasi Szemle* 46, 1. sz. (1992): 11–71., 24. (7. kép); a tanulmány ugyanezzel a címmel lett a megyei monográfia egyik fejezete: in GRÁFIK Imre, szerk., *Vas megye népművészete* (Szombathely: Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1996), 157–195., 176. (XXXI. színes kép).
- 25 DÖMÖTÖR Sándor: „A vasi betyárvilág kezdeteiből”, *Vasi Szemle* 18, 2. sz. (1964): 169–194., a képről és Vahotról: 183–184.; Uő, „A betyárromantika”, *Ethnographia* 41, 1. sz. (1930): 5–24. – A szerző e tanulmánnyal doktori fokozatot szerzett a Szegedi Egyetemen.
- 26 DÖMÖTÖR, „A vasi betyárvilág...”, 184. A kép a 183. oldalon látható.
- 27 Uo.
- 28 BÉKÉS István, *Magyar ponyva pitaval* (Budapest: Minerva Kiadó, 1966), 94.; KÜLLÖS Imola, *Betyárok könyve* (Budapest: Mezőgazdasági Kiadó, 1988), 94., 8. kép, a kép aláírás „pontosítja”, hogy „Vahot Imre dagerrotípiája nyomán készült metszet”. A szerző nem ismerte Dömötör Sándor idézett cikkét.

- 29 VAJDA László, „Betyárromantika a XIX. századi festészetben és grafikában”, in BASICS Beatrix, szerk., *Tanulmányok Rózsa György tiszteletére* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2005), 103–119., 106.
- 30 CSEPELI György és MÁTAY Mónika, „A magyar betyár életei a médiában”, *Médiakutató* 2, 4. sz. (2001): 88–101., 91.
- 31 Az Országos Széchényi Könyvtár elvileg két teljes sorozattal rendelkezik, de jelenleg az egyik nem található, lappang, a másik a raktári állomány költöztetése miatt hozzáférhetetlen. A mikrolapos másolat helyenként teljesen olvashatatlan, az ún. muzeális példány pedig hiányos, csonka, és az utolsó, a 7. füzetet nem is tartalmazza. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban csak az első évfolyam van meg. Szerencsére a hat füzetet itt úgy kötötték egybe, hogy a borítékok is megvannak, ellenben a hat színes viseletképből mindössze egy.
- 32 FEJŐS Zoltán, „Miért a fotó?”, in FEJŐS Zoltán, szerk., *Néprajz és fotográfia. Tanulmányok* (Budapest: Néprajzi Múzeum, 2004), 7–37, 9–10., 27.
- 33 TÖRÖK Zsuzsa, „Periodika-tudomány, periodika-kutatás. Az angolszász paradigma”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 2. sz. (2022): 221–245.; Uő, „Pest Belvárosának nyomtatási kultúrája 1860–1865 között”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 127, 1. sz. (2023): 32–57.; Zsolt MÉSZÁROS, „Hungarian Scissors and French Taste: Nationalized Fashion Plates in the 1840s” *Journal of European Periodical Studies* 9, 2. sz. (2025): 108–129.
- 34 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*. XIV. köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1914), 701–706., 703. – kiemelés FZ. V. BUSA Margit, „A XVIII–XIX. századi magyar hírlapok és folyóiratok mellékleteinek tudományos és művészettörténeti forrásértéke”, *Könyvtári Figyelő* 11, 2–3. sz. (1965): 137–144. A sajtóbibliográfus szerző a *Magyar Föld és Népei* első öt számának képeit sorolja föl pontos leírással, s megjegyzi, hogy a folyóirat valamennyi képmelléklete külön is megjelent. Ilyen példány lelőhelyét azonban nem adja meg, így módon állítása kétségesnek tűnik. Az az utalása, hogy az OSZK állományának három példányán a mellékletek címének más-más a szövegezése, valószínűleg a folyóiratszámokra vonatkozik.
- 35 STILLER Kálmán, *Vahot Imre* (Eger: Érseki Lyceumi Könyvnyomda, 1912) (Különnyomat a Gyöngyösi Kalendárium 1913. évfolyamából); MIKLÓSSY János, „Irodalmi folyóirataink a Bach-korszakban (1849–1859)”, in *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1973* (Budapest: OSZK, 1976) 233–290. (a *Napkeletről*: 276–279.); KÓKAY György, szerk., *A magyar sajtó története I. 1705–1848* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979), 590–608.; KOSÁRY Domonkos – NÉMETH G. Béla, szerk., *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867* (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983), 205, 435–440.; BUZINKAY Géza, *Kis magyar sajtótörténet* (Budapest: Haza és Haladás Alapítvány, 1993), 35–36.; BUZINKAY Géza, *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* (Budapest: Wolters Kluwer, 2016), 104–107. T. ERDÉLYI Ilona „Egy reformkori család a magyar irodalomban”, *Irodalomtörténet* 37/38 (2006): 353–377. (Imréről: 369–375.) Vahot hazai és külföldi utazásait számba veszi, noha hiányosan: LISZTÓCZKY László, „Utószó a honismereti írásokhoz”, in VAHOT Imre, *Magyar táj- és életképek. Vallomá-*

- sok, tanulmányok és útirajzok. Válogatta és szerkesztette: FÜLÖP Lajos és LISZTÓCZKY László (Gyöngyös: Pallas Kiadó, 2006), 247–263. A dalidózást a korábbiakhoz képest gyökeresen más módon értelmezi és tárgyalja SZILÁGYI Márton, *Lisznyay Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2001), 96–118.; ugyanerről és Vahot szerepéről bővebben az átdolgozott második kiadásban: SZILÁGYI Márton, *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznyay Kálmán és az »irodalmi gépezet«*, *Vitæ* 3. (Budapest: Reciti Kiadó, 2021), 159–193.
- 36 A periodikum mellékletek feltárását már évtizedekkel korábban szorgalmazta V. BUSA Margit („A XVIII–XIX. századi...”, 137), de felhívásának nem lett fogantatja. Vahot Imrének a francia divat közvetítésében játszott szerepét és módszereit újszerű megközelítésben elemzi: MÉSZÁROS, „Hungarian Scissors and French Taste...”
 - 37 RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon*. Res Libraria IV (Budapest: Argumentum Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2015), 197–198.; FARKAS, *Festőfényképezés* alapján.
 - 38 „Előfizetési felhívás a’ Pesti Divatlap-ra!”, *Pesti Hirlap*, 1844. máj. 30., 370. Egy rövidebb felhívásban (*Regélő Pesti Divatlap*, 1844. jún. 30., 840.) olyan kulcsszavakat használt, amelyek kissé módosítva a lap magyarázó alcímévé váltak: „*Pesti Divatlap*. Főleg a társasélet, irodalom és művészet körében. Írók és művészek arcképeivel, színpadi és divat képekkel s nemzeti és népi dalok hangjegyeivel.” Vahot szerkesztői elveit fél év elteltével bővebben kifejtette: „Szerkesztői számadás”, *Pesti Divatlap*, 1844. dec. 22. (25. sz.) 177–179. – A *Pesti Divatlap* indulásáról és az előzményéről forrásértékű (bár Vahottal szemben erősen elfogult, az előfizetési felhívás újraközlésénél a nevét is elhagyta, és csak Erdélyi Jánost tüntette föl) T. ERDÉLYI Ilona, *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*. Irodalomtörténeti füzetek 69. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970), 193–195, 225–238. (17–29. sz. dok.); *Erdélyi János levelezése I*. Sajtó alá rend. és a jegyz.: T. Erdélyi Ilona (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 147. levél, 224–226., jegyz. 436–438. Vahot szerkesztői, színműkritikusi működését részletesen elemzi KOROMPAY H. János, „Egy kritikai iskolától a kritika kétségbevonásáig. A Regélő Pesti Divatlap és a Pesti Divatlap”, *Irodalomtörténet* 28, 1–2. sz. (1997): 86–109.
 - 39 *Magyarföld és népei eredeti képekben*, III-ik füzet (1846), első boríték, verso, idézi BUSA, „A XVIII–XIX. SZÁZADI...”, 139.
 - 40 *Budapesti Hiradó*, 1845. okt. 5., 228. Egy rövid hírt közölt a *Nemzeti Ujság*, 1845. nov. 10., 642.
 - 41 FÉNYES Elek, „Előszó”, *Magyarföld és népei eredeti képekben*, I-ső füzet (1846): 3–4. – Vahot a Bajza József által szerkesztett *Athenaeumnál* kezdte újságírói pályáját. A Fényes Elek által jelzett javaslatot nem sikerült a lapban azonosítani. Viszont ugyanitt írt elsőként magyarul 1840-ben egy (egzotikus) etnográfiai gyűjteményről, amelyet francia tulajdonosa Pozsonyban tárt a közönség elé, azt remélve, hogy az országgyűlés pártolja megvásárlását a Nemzeti Múzeum számára. Lásd FEJŐS Zoltán, „*Indiai pantheon* – etnográfiai múzeum alapítása Magyarországon 1840-ben?”, in FEJŐS Zoltán, *Néprajz és muzeológia. Tudománytörténeti megközelítés*

- (Budapest–Debrecen: L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2020), 67–95., 93–94. (Vachot írása).
- 42 *Pesti Divatlap*, 1845. nov. 27. (35. sz.) 1189. – Medve Imrétől (1818–1878) lásd NAGY Zoltán, *A magyar litográfia története a XIX. században* (Budapest: Mérnökök Nyomdája, 1934), 60., 109. Vahot lapja november 13-i számban „Majer professor ur” és „Tomsich ur” készülő munkáit említette (1107. o.). Majer István esztergomi rajztanár az orvosok és természetvizsgálók hetedik, pécsi találkozója résztvevőinek harkányi kirándulása emlékére megrajzolta a harkányi fürdő képét, amelynek díszes litográfiáját Vahot azonmód közölte a *Pesti Divatlap*, 1845. okt. 16-i, 29. számában. A Walzelnél nyomtatott műlapot külön is árusították.
- 43 MEDVE Imre, „Egy proletárius levelei III”, *Honderű*, 1848. jan. 29. (4. sz.) 49–50.; febr. 5. (5. sz.) 65–66.
- 44 „Uti emlények”, *Pesti Divatlap*, 1845. dec. 11. (37. sz.) 1260.
- 45 Róla lásd PAPP Júlia, *Könyv és kép a 19. század elején I. kötet Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2012), 30., illetve a magyar vonatkozású munkáinak jegyzetei. Axmann 1845-től kísérleteket folytatott a dagerrotípiák metszésével, lásd Constant WÜRZBACH, szerk., *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich. Erster Teil* (Wien, 1856), 96–97.
- 46 Mint a 44. jegyzet, 1261. A kömetszés és a kőrajz különbségéhez lásd NAGY, *A magyar litográfia története*, 8–12.
- 47 *Magyarföld és népei eredeti képekben*, III-ik füzet, 1846, boríték.
- 48 *Életképek*, 1846. febr. 28. (9. sz.) 283.
- 49 *Irodalmi Őr*, Melléklet az „Életképek”-hez, 1846. Martius 14. (13. sz.) 141–142. (142.). Volt ennél lesújtóbb vélemény az első szám megjelenésekor: „Mindhárom rajz Medve Imre úré, ki teljességgel nem bir annyi rajzolói tehetséggel, hogy illy vállalatához ma már méltán kötött igényeket kielégíteni képes volna.” – *Honderű*, 1846. febr. 24. (8. sz.) 158.
- 50 SEVERIN, „Irodalmi levelek Constanciához VI”, *Pesti Divatlap*, 1846. márc. 5. (10. sz.) 197–198. (198.).
- 51 *Pesti Divatlap*, 1846. nov. 14. (46. sz.) 916.
- 52 BUZINKAY, *Kis magyar sajtótörténet*, 29–30., 40.
- 53 „E folyóiratunk ügyében”, *Magyarföld és népei eredeti képekben*, VI-ik füzet (1847) boríték.
- 54 SÁFRÁN Gyöngyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István és KERESZTURY Dezső, szerk., *Arany János levelezése 1. 1828–1851*, Arany János összes művei 15. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1975), 104–105., 105. (79. levél).
- 55 *Pesti Divatlap*, 1847. júl. 15. (29. sz.) 930. A Pécsen tartott 6. nagygyűlésről lásd *Pesti Divatlap*, 1845. 21. és 22. sz., az Eperjesen tartott 7.-ről: *Pesti Divatlap*, 1846. 35, 36, 37. sz.
- 56 *Pesti Divatlap*, 1847. júl. 15. (29. sz.) boríték.
- 57 *Pesti Divatlap*, 1847. júl. 29. (31. sz.) boríték. Hertelendy Károly (1786–1861) lesencetomaji földbirtokos, zalai alispán, két ízben országgyűlési követ a Balatoni

- Gőzhajózási Társaság egyik alapítója, „a balatoni gőzhajózás leglelkesebb harcosa”, lásd FARKAS László, *Gróf Széchenyi István és a „balatoni gőzhajózás”* (Veszprém: Egyházmegyei Könyvnyomda, 1933), 7–8. Szerepével a kötet egésze behatóan foglalkozik. Erre a munkára Lichtneckert András egy 2016-os előadása hívta fel a figyelmet, amelyet a balatontipp.hu internetes site fényképekkel kiegészítve ismertetett, hozzáférés: 2025. 06. 22, https://www.balatontipp.hu/balatoni_hirek/balatoni-gozhajozas-ujabb-tenyek-ervek-hertelendy-karoly-kiemelkedo-szereperol/.
- 58 *Pesti Divatlap*, 1847. aug. 5. (32. sz.) boríték. – A tudósítás július 29-i keltezésű.
- 59 *Pesti Hirlap*, 1847. aug. 8., 90. – kiemelés FZ.
- 60 *Pesti Divatlap*, 1844. júl. 7. (1. sz.) II. sz. műmelléklet. Rajzolta Kis Árpád, rézbe metszette Vizkelety. Az első Vahot-műmellékletek kiadását bővebben lásd *Erdélyi János levelezése I.*, 147. levél, 224–226, 436–438.
- 61 VAHOT Imre, „Sobricsalád Vas megyében. Népismertetés”, *Magyarföld és népei*, Új folyam, I. füzet [1848]: 13–16.
- 62 VAHOT Imre, „A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagy gyűlése Sopronban”, *Pesti Divatlap*, 1847. aug. 26. (35. sz.) 1111–1117., 1111–1112. – folytatás az ezt követő négy számban ugyanezzel a címmel.
- 63 Golub (Atádi) Vilmos (1821–1865) tanulmányait Tatán és Győrött végezte, 1847-ben Pesten ügyvédi oklevelet szerzett. Újságírással, irodalommal foglalkozott. Vas Gerebennel lapot szerkesztett. Csak az 1850-es évek közepétől folytatott ügyvédi hivatást, a Tisza-szabályozás irányításával megbízott gr. Andrássy Manó titkára volt Kecskeméten. – *Magyar életrajzi lexikon*. Első kötet (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967), 61.
- 64 Tapasztalatait később részletesen megírta a kastély történetének utolsó etapjaként a második honismertető vállalata számára, lásd VAHOT Imre, „Eszterháza, fénykorában”, in *Magyar- és Erdélyország képekben*. Második kötet (Pest: Emich Gusztáv, 1853), 17–27. Illusztrációként egy 1784-es metszetet közölt.
- 65 *Pesti Divatlap*, 1847. szept. 2. (36. sz.) 1140–1141.
- 66 BORONKAI Pál, „Sopron parkosításának története”, *Soproni Szemle* 23, 2. sz. (1969): 145–161, 147–148. – A vándorgyűlés alkalmával szépítették a várost és a Neuhoft-kertet megnagyobbították.
- 67 VAS GEREBEN, „Voltunk Sopronban”, *Hazánk*, 1847. szept. 14. (109. sz.) 134. Vas Gereben négy részletben közölte soproni élményeit a 104, 105, 108, 109. számokban.
- 68 *Pesti Divatlap*, 1847. szept. 9. (37. sz.) 1178–1181., 1178–1179.
- 69 „Levél Emiliához”, *Honderű*, 1847. szept. 7. (10. sz.) 189–192.
- 70 EÖTTEVÉNYI F., „Adatok, a’ magyar orvosok és természetvizsgálók ez idén Sopronban tartott, számra nyolczadik nagy gyűléséről”, *Hazánk*, 1847. szept. 4. (105. sz.) 417–418. – A szerző hétrészes cikksorozatban számolt be a közgyűlésről.
- 71 Martin ROHDE és Herbert JUSTNIK, „Habsburg Imperial Image-Space: Negotiating Belonging through Photography”, *Euxeinos* 14, 36 (2024): 44–75, 55.
- 72 *Pesti Divatlap*, 1847. nov. 11. (46. sz.) 1466. – Ugyanebben a számban jelent meg Vahot szövege, a „Sobricsalád Vas megyében” mutatóként.

- 73 MÉREI Gyula, *Magyar iparfejlődés 1790–1848* (Budapest: Közoktatásügyi Kiadóvállalat, 1951), 309.
- 74 *Der Ungar. Zeitschriftliches Organ für magyarische Interessen, Wegweiser und Anzeigebblatt* Nr. 1. 1844. no. 67., 247.
- 75 *Hetilap*, 1845. júl. 8., 454.; *Pesti Hirlap*, 1845. júl. 25.
- 76 *Hetilap*, 1845. ápr. 22., 110. Róla röviden MÉREI, *Magyar iparfejlődés...*, 193–194. Vállas egyébként a *Hetilap* szerkesztője volt (1845–1848).
- 77 KARLOVITS Károly, „Kruspér István a geodéziai műszertervező”, *Technikatörténeti Szemle* 7 (1973–1974): 37–70., 69.; KARLOVITS és BEKE, „The Beginnings of Photography in Hungary”, 262.; BARTÓK Imre, „A szemüveg története Magyarországon”, *Technikatörténeti Szemle* 7 (1973–1974): 141–170., 161–162.; M. ALBAKER Mária, „Gépek és képek”, *Fotóművészet* 28, 4. sz. (1985): 50–52., 51.
- 78 FARKAS, *Festőfényképeszek*, 201.; FARKAS Zsuzsa, „Barabás Miklós fényképeszeti tevékenysége”, *Fotóművészet* 49, 5–6. sz. (2006): 122–128., 123.
- 79 „Barabás Miklós úrtól a következő nyilatkozatot vesszük”, *Magyarország*, 1862. jún. 26.
- 80 FEJŐS Imre, „Fényképeszetünk első virágkora (1855–1885)”, *Folia Archeologica* 10, (1958): 209–222., 216.; FARKAS, „Barabás Miklós fényképeszeti tevékenysége”; SZEGEDY-MASZÁK Zsuzsa, „Magánúton. Barabás Miklós fényképeszeti receptkönyve”, *Fotóművészet* 64, 4. sz. (2021): 38–45., 40–41. A közös műterem 1862. október 13-án nyílt meg, lásd *Pesti Napló*, 1862. okt. 14. Barabás, már egyedül, szinte napra pontosan két év múlva adta át „Luis és társa” fényképeszeknek, lásd *Családi Kör*, 1864. okt. 9., 980.
- 81 TOMSICS Emőke, „A rekonstruált valóság. Pataki József rekonstrukciós képei I. Ferenc József koronázásáról”, *Fotóművészet* 53, 1. sz. (2010): 111–115., 111.; „Könyomatos hazai versógrafikák az 1860-as évek első felében”, *Promenad Collection, blog*, 2022. nov. 7.
- 82 *Budapesti kalauz*. Irta és kiadta VAHOT Imre (Pest: Nyomtatott Vodianer F.-nél, 1864), 44.
- 83 *Fényképeszek és fényképeszműtermek Magyarországon (1840–1945)*, korrigált online kiadás. Budapesti fényképeszek: https://mnmu.hu/sites/default/files/budapest_0.pdf. Lásd még a Fényiratok recto/verso katalógusát a szóba jöhető műtermek kapcsán.
- 84 Zsuzsa FARKAS, „Reproductions in a Sculptor’s Estate from the 1870s: Anna Christ’s Photographs of Ferenc Kugler’s Statues”, in *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 2005–2007*. (Budapest: MNG, 2008), 142–153.
- 85 Országos Széchényi Könyvtár Gyászjelentések, <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/410861>.
- 86 Magyar dagerrotíp adatbázis projekt, 1989– (Utolsó változtatás: 2025. 01. 24.) <https://archfoto.tripod.com/dagbazis.html>.
- 87 *Magyarföld és népei*, 1848. hátsó boríték.

- 88 *Pesti Divatlap*, 1848. márc. 5. (10. sz.), 316. Mint fentebb szó volt róla, ilyen utalás a mind a hét füzetet egybekötve árusított, *Magyarország népei* című változat címlapján is olvasható, lásd a *Magyarföld és népei* reprint kiadását.
- 89 *Pesti Hirlap*, 1848. aug. 17., 770.
- 90 *Pesti Napló*, 1856. márc. 27., 236. – idézte FARKAS, *Festő fényképészek*, 92. is.
- 91 STILLER, VAHOT Imre, 21. Az adat forrása: VAHOT Imre, *Emlékiratai* (Budapest: Aigner, 1880), 440.
- 92 VAHOT Imre, „A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. nagy gyűlése Sopronban”, *Pesti Divatlap*, 1847. szept. 16. (38. sz.) 1209–1213., 1211.; „Fraknóvár” in *Vahot Imre nagy képes naptára 1855-re*. Első évfolyam. (Pest: Geibel Armin Bizománya, 1854), 114–118., kép: 114.
- 93 „Okirat, mely a Magyar Gazd. Egylet pesti köztelkének alapkövébe van letéve”, in *Vahot Imre nagy képes naptára 1855-re*, 108–110., kép: 109. VAHOT Imre, „Gr. Festetics György”, in *Müller Gyula és Vahot Imre egyesült 1857-iki magyar- és erdélyországi nagy képes naptára*. Első évfolyam (Pesten: Müller Gyulánál, 1857), 129–133.; Balaton-Füred: 133–135.
- 94 JENEVAI László, „A Balatonvidék és Füred”, in *A nagy világ képekben. Közhasznú házikönyv a magyar nemzet anyagi, szellemi javára*. Kiadja és szerkeszti VAHOT Imre (Pest: Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1855), 339–346., kép: 343–344. – Vahot az 1857-es naptárban az átvételnél az ismertető első, Balaton-vidéki részét elhagyta. A kép forrása: *Balaton albuma*. Természet után rajzolta SZERELMEY Miklós (Pest: [Szerelmey] műnyomda, 1848); reprint: (Barnaföld Archívum – Hogyf Editio, 1999). Az 1855-ös második kiadást az ÁKV adta ki reprintben 1983-ban. Balatonfüred met-szetét közli RÓZSA, *Városok, várak, kastélyok*, 6. sz. kép, 15. o.
- 95 *Emich Gusztáv magyar- és erdélyországi nagy képes naptára 1860. szökő évre*. Szerkeszti VAHOT Imre (Pest: Emich Gusztáv, 1860), XLI. (hirdetés). A színezett könyomat a Központi Antikvárium 117. árverésén szerepelt, 8. tétele, <https://kozpontiantikvarium.hu/hu/product/balaton-fured-es-videke-117-arveres>. A Történelmi Képcsarnok Grafikai Gyűjteménye színezetlen példányt őriz, leltári szám T 4496, <https://gyujtemenyek.mnm.hu/hu/record/-/record/MNMMUSEUM1477064>.
- 96 *Magyar- és erdélyországi nagy képes naptára*, 138–140. (Győr, kép: 139).
- 97 Vass József, „Rajzvonalak Zala-Egerszeg képéhez”, *Napkelet*, 1857. jún. 25. (25. sz.) 399–403., kép: 401.
- 98 „Szalamegyei kanász”, in *Mátyás diák naptára. Budapesti képes kalendárium 1858-dik évre*. Szerkeszti VAHOT Imre (Pesten: Müller Gyula sajátja, 1857), 12–122., kép: 122.
- 99 T. ERDÉLYI, „Egy reformkori család a magyar irodalomban”, 374.
- 100 Ezek nem teljes listáját lásd Helmut GERNSEIM és Alison GERNSEIM, *L. J. M. Daguerre: The History of the Diorama and the Daguerreotype*. 2nd rev. ed. (New York: Dover, 1968), 196–198. – Időközben számos új kiadványt azonosítottak. Lásd Patrick Montgomery gyűjteményét, jelenleg 284 képpel, hozzáférés: 2025. 06. 22, *Engravings & Lithographs From Daguerreotypes*, <https://www.flickr.com/photos/photohistorytimeline/albums/72157623490403037/>.

- 101 *Excursions Daguerriennes: Vues et monuments les plus remarquables du globe* (Paris: Lerebours, Rittner et Goupil, Bossange, 1840–1843). A második kötetet Goupil & Vibert adta ki. Mindkét kötet hozzáférhető a francia digitális könyvtár, a Gallica adatbázisában. Fizeau módszerét más hasonló kísérletekkel együtt tárgyalja Petra TRNKOVÁ, „Electrifying Daguerreotypes: On Correlations Between Electricity and Photography around 1840” *History of Photography* 45, 2. sz. (2021): 111–127. A Lerebours-vállalkozás részleteit, értékelését lásd: GERNSEIM–GERNSEIM, L. J. M. *Daguerre*, 109–110., 150.; Emily ACKERMAN, „Drawing the Daguerreotype: The Print after the Photograph in Noël-Marie-Paymal Lerebours’s *Excursions Daguerriennes*”, *Athanor* 27 (2009): 51–57.; Steffen SIEGEL, „Uniqueness Multiplied. The Daguerreotype and the Visual Economy of the Graphic Arts”, in Nicoletta LEONARDI és Simone NATALE szerk., *Photography and Other Media in the Nineteenth Century* (University Park: Penn State University Press, 2018), 116–130.
- 102 „Wissenschaftliche Nachrichten”, *Wiener Zeitung*, 1840. jan. 28., 177. – Az ülésről Magyarországon is hírt adtak, de erről a momentumról nem, noha a dagerrotípia tökéletesítésének két újdonságáról igen, lásd A[LMÁSI] B[ALOGH] P[ál], „Francia Academia’ ülései janariusban”, *Tudmánytár* 4, 3. sz. (1840): 112–113.
- 103 „Séance du lundi 13 janvier 1840”, *Comptes rendus hebdomadaires des séances de l’Académie des sciences* 10, 2. sz, 1er semestre (1840): 47–82., 74. „Excursions daguerriennes. Collectionne publiés par M. Lerebours, Place du Pont-Neuf, N 13.”, *Journal des beaux-arts et de la littérature*, 10 juillet (1841): 119–121., 119.
- 104 Az olasz vállalkozást ismerteti Christopher ROVEE, „Rome Daguerreotyped: Romantic Travel in Early Photographs”, *Essays in Romanticism* 20, 1. sz. (2013): 55–82. Franziska MÖLLINGER saját kiadásban megjelent munkája: *Daguerrotypierte Ansichten der Hauptstädte und der schönsten Gegenden der Schweiz / Vues daguerrotypées des villes capitales de la Suisse ainsi que des contrées les plus intéressantes de ce pays* (Solothurn 1844). A képek hozzáférhetők: <https://photobibliothek.ch/seite007f.html>.
- 105 *Paris et ses environs: reproduit par le daguerrotype*. Sous la direction de M. Ch. PHILIPON (Paris: Aubert et Cie, 1840). A mű több digitalizált változata közül a legjobb minőségű az Osztrák Tudományos Akadémia (ÖAW) példánya: <https://viewer.acdh.oeaw.ac.at/viewer/metadata/AC03425309/291/-/>. A műre Stephen C. Pinson nyomán röviden utal ACKERMAN, „Drawing the Daguerreotype...”, 53.
- 106 Thierry GERVAIS, „D’après photographie. Premiers usages de la photographie dans le journal de *L’Illustration*”, *Études photographiques* 13, juillet (2003): 56–85., 58. A Musée Carnavalet példánya információkkal: <https://www.parismuseescollections.paris.fr/en/musee-carnavalet/oeuvres/barricades-avant-l-attaque-rue-saint-maur-revolution-de-1848#infos-principales>. A két kép a Musée d’Orsayban történetükkel: <https://www.musee-orsay.fr/en/ressources/artists-personalities-catalog/thibault-23513>; Vö. Petra TRNKOVÁ, „Photography in 1848: Five Case Studies from Central Europe”, *History of Photography* 43, 3. sz. (2019): 233–250.

- 107 *La Loire-Inférieure, vues de Nantes et de ses environs, prises au daguerréotype et gravées par les premiers graveurs de Paris.* Graveur Frédéric SALATHÉ (Nantes: Éditeur Jules Forest, 1842). A mű digitálisan nem hozzáférhető, egy példánya a Francia Nemzeti Könyvtárban található. A katalógus szerint csak öt füzet jelent meg, de a korabeli helyi sajtóban továbbiak kiadásának is van nyoma. Lásd a 109. jegyzetet.
- 108 Christie's, 5 May 2000, Live Auction 8747, Fine photography, <https://www.christies.com/en/lot/lot-1787502>. A Nantes-i Múzeum 2013-ban 50 ezer frankért vásárolt meg az ebből az anyagból származó két lemezt a Sotheby's aukcióján, lásd Bertrand GUILLET, „Images unique de Nantes”, <https://www.chataenantes.fr/thematiques/images-unique-de-nantes/>. A harmadik képet 2024 novemberében árverezték, <https://www.ouest-france.fr/pays-de-la-loire/nantes-44000/nantes-en-1841-un-tresor-photographique-a-vendre-bientot-aux-encheres-3b688b0e-96cc-11ef-81c3-38013e2f80e5>.
- 109 Gildas BURON, *Le costume prend la pose. Premières photographies en Guérande* (Batz-sur-Mer: Locus Solus et Musée des Marais Salants, 2020), 14., 22. A metszet 1843-ban jelent meg, s nincs benne az első öt füzet egybekötött példányában, vö. a 107. jegyzet.
- 110 Henry MAYHEW, *London Labor and London Poor. Vol. I. The London Street Folk. With numerous illustrations from photographs* (London: George Woodfall and Son, 1851). Két további kötet 1861-ben látott napvilágot. Vö. John HANNAVY, „Beard, Richard (1801–1885)”, in John HANNAVY, szerk., *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. Vol. 1. (New York – London: Routledge, 2005), 126–127.; Owen CLAYTON, „Hybrid Photographies in London Labour and the London Poor”, in *Literature and Photography in Transition, 1850–1915*. (London: Palgrave Macmillan, 2015), 24–60.; Kate FLINT, „Photography, Palimpsests, and the Neo-Victorian”, in Anna Maria JONES és Rebecca N. MITCHELL, szerk., *Drawing on the Victorian. The Palimpsest of Victorian and Neo-Victorian Graphic Texts* (Athens, OH: Ohio University Press, 2017), 331–340., 335–337.
- 111 T. ERDÉLYI, *Irodalom és közönség a reformkorban*, 204., 197.

